

การสหกรณ์ในบริบทไทย : เศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม

สยมพร โยธาสุมทร*

ความนำ

การสหกรณ์นับเป็นนวัตกรรมทางสังคม (Social Innovation) ซึ่งสำคัญอีกชิ้นหนึ่งของมนุษยชาติที่ได้รับการถ่ายทอดสืบเนื่องมายาวไกลนับศตวรรษ อันที่จริงแม้ปรากฏการณ์แห่งรูปแบบสหกรณ์ที่ยอมรับกันว่าเป็นรูปธรรมสากลมากที่สุดจะเพิ่งเริ่มต้นในโลกตะวันตกช่วงศตวรรษที่ 18 แล้วแพร่ออกไปในสารทิศต่าง ๆ จนเข้าถึงไทยและดำรงอยู่จวบเท่าทุกวันนี้ก็ตาม แต่การดำรงอยู่ ตลอดจนจนความเป็นมาและที่จะเป็นต่อไปในอนาคต ไม่ว่าจะด้านศักยภาพ การบรรลุความสำเร็จ หรือแม้กระทั่งความล้มเหลวของเหล่าบรรดาสหกรณ์ทั้งหลายนี้ ล้วนย่อมมีอาจเกิดขึ้นได้โดยลำพังอย่างปราศจากการปรุงแต่ง แทรกซึม และเคลือบแฝงด้วยอิทธิพลและอำนาจแห่งบริบท (Contexts) ที่อยู่ในห้วงเวลาขณะนั้น ก่อนหน้านั้น และที่กำลังจะเคลื่อนเข้ามาอีกหลังจากนั้น

ด้วยเหตุนี้ หากแม้จะยังคงตระหนักดีว่าสหกรณ์ย่อมมีเอกลักษณ์ ค่านิยม หลักการ และวิธีการที่จำเพาะเจาะจงอยู่แล้วก็ตาม แต่ธรรมชาติแห่งการเปลี่ยนแปลงก็ยังคงเกิดขึ้นได้กับสหกรณ์ โดยไม่มีข้อยกเว้น สหกรณ์ยังคงต้องอยู่กับความเป็นจริงซึ่งนำสู่การปรับตัวเพื่อความอยู่รอดและเติบโต โดยไม่อาจหลีกเลี่ยงความจำเป็นที่ต้องเคลื่อนไปภายใต้บริบทอันไม่หยุดนิ่งด้วยอิทธิพลแห่งเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม อันเป็นบริบทที่นับวันจะยิ่งสลับสน ไร้ระเบียบ อีกทั้ง ขาดความไม่แน่นอนอย่างเป็พลวัตที่ซับซ้อน (Dynaxity) ซึ่งเหล่านี้ย่อมล้วนเป็นบริบทอันส่งผลได้ทั้งเชิงเอื้ออำนวยและเหนี่ยวรั้ง ทั้งเป็นโอกาสและอุปสรรคทั้งต้นทุนและเงื่อนไข ตลอดจนทั้งเป็นการค้ำจุนและบิดเบือนสหกรณ์ได้ในขณะเดียวกัน ซึ่งด้วยมูลเหตุดังกล่าวจึงเป็นที่มาแห่งบทความนี้ในอันที่จะพยายามพิจารณาทะลวงเข้าสู่บริบททั้งหลายเหล่านั้น อันมีผลอย่างเชื่อมโยงและเกี่ยวข้องต่อการสหกรณ์

วัตถุประสงค์ของบทความ

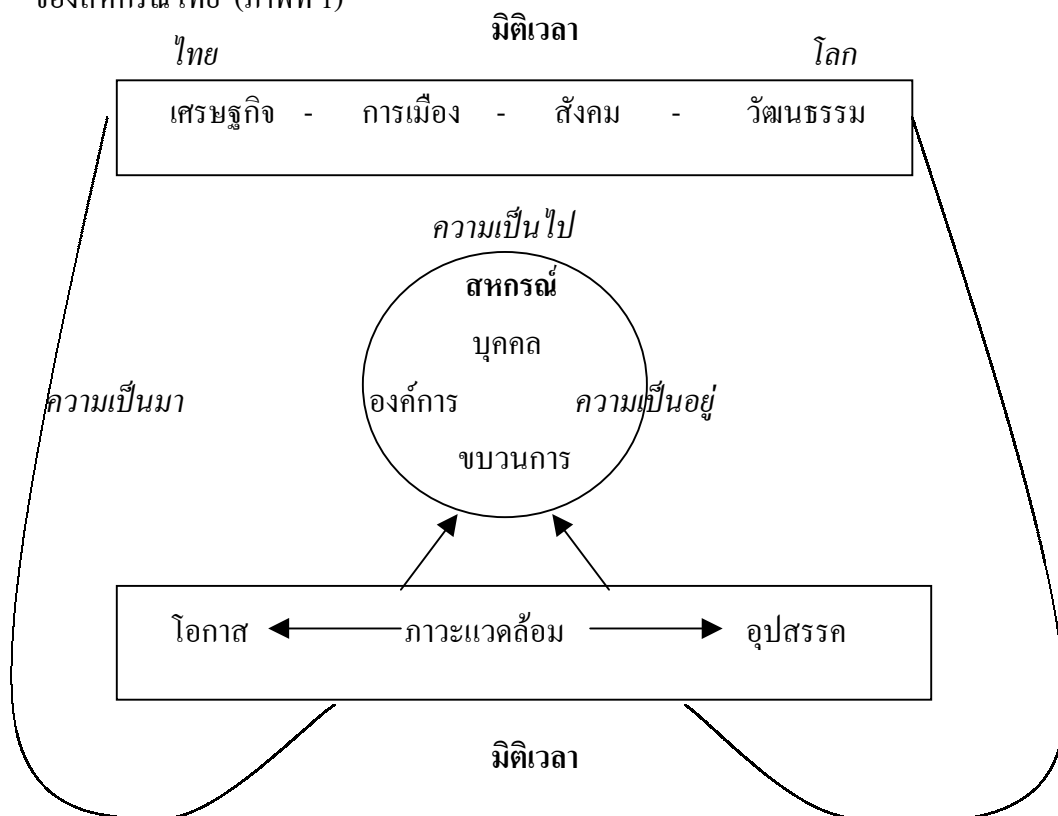
เนื่องจาก สภาวะทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมต่างผสานเชื่อมโยงอย่างมีอิทธิพลต่อกันและกันอยู่แล้วในสังคมแต่ละสังคม การศึกษาและทำการวิเคราะห์อย่างแยกส่วนเป็นสิ่งที่ผู้เขียนตระหนักดีว่าแม้จะทำให้เข้าถึงความจริงบางส่วนในแง่มุมที่เฉพาะเจาะจงได้ดีก็ตาม แต่ก็ทำให้ละเอียดและขาดการเข้าถึงสถานะตามที่เป็นจริงซึ่งโดยเนื้อแท้แล้วมีอาจหลุดพ้นจากการเชื่อมโยงระหว่างกันและกันของบริบทต่าง ๆ อย่างเป็นองค์รวมที่ผสานสังเคราะห์เข้าเป็นบริบทไทยได้

ดังนั้น แม้การศึกษาวิเคราะห์แบบแยกส่วนจะเป็นการดึงภาพเชิงลึกเฉพาะส่วนได้ดีในระดับหนึ่ง แต่การวิเคราะห์ที่ยึดมั่นในแต่ละส่วนแล้วมาอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนั้น

* อาจารย์ประจำภาควิชาสหกรณ์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เป็นสิ่งที่ไม่เพียงพอเสียแล้ว ด้วยเหตุนี้จึงต้องตระหนักอยู่เสมอถึงความสำคัญของภาพรวมที่เชื่อมโยงระหว่างกันและกันในทุกบริบทเป็นพื้นฐานไว้ด้วย ซึ่งในการศึกษา การวิเคราะห์ และการสังเคราะห์เกี่ยวกับการสหกรณ์นั้นย่อมสามารถกระทำได้จากทั้งสองด้านประกอบกัน ประจูดังการเชื่อมต่อระหว่างภาพครึ่งวงกลม 2 ภาพที่ก่อให้เกิดภาพใหม่ และสามารถเติมเต็มความหมายของวงกลมให้ชัดเจนขึ้นฉนั้น

อย่างไรก็ตาม กรอบใหญ่ที่เป็นภาพรวมทั้งหมดสำหรับการนำเสนอแง่มุมต่าง ๆ เพื่อการศึกษาองค์ความรู้การสหกรณ์ไทยนั้น ควรมีฐานคิดที่ว่าองค์ความรู้ทางสหกรณ์ไทยย่อมมีกำเนิดและพัฒนาการ ที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงจากสภาพแวดล้อมของสังคมไทยเอง และในความเป็นจริงก็หนีไม่พ้นจากปฏิสัมพันธ์กับสังคมโลกอีกด้วยพร้อมกัน ดังนั้น ปรากฏการณ์ของการสหกรณ์ไทยไม่ว่าจะเกี่ยวกับ ความเป็นมา (has been) ความเป็นอยู่ (being) และความเป็นไป (will be) ของการสหกรณ์ไทยเอง เมื่อพิจารณาผ่านเงื่อนไขแล้วย่อมล้วนมิได้บังเกิดขึ้นมาโดยปราศจากพื้นฐานความจำเป็นของสังคมเป็นเครื่องรองรับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความจำเป็นในส่วนที่ผูกพันกับเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม ซึ่งมีผลต่อสหกรณ์ทั้งในฐานะ โอกาสหรืออุปสรรค ไม่ว่าจะเป็นในระดับตัวบุคคลทั้งที่เป็นปัจเจกและกลุ่ม (Individual & Group) ระดับองค์การ (Organization) ตลอดจนระดับขบวนการ (Movement) ของสหกรณ์ไทย (ภาพที่ 1)

ภาพที่ 1 ความสัมพันธ์ระหว่างภาวะแวดล้อมทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม ต่อสหกรณ์

สำหรับในที่นี่จะเป็นเพียงการดึงบางประเด็นที่น่าจะนำมาพิจารณาขยายต่อไป โดยสามารถแบ่งออกได้ ดังนี้

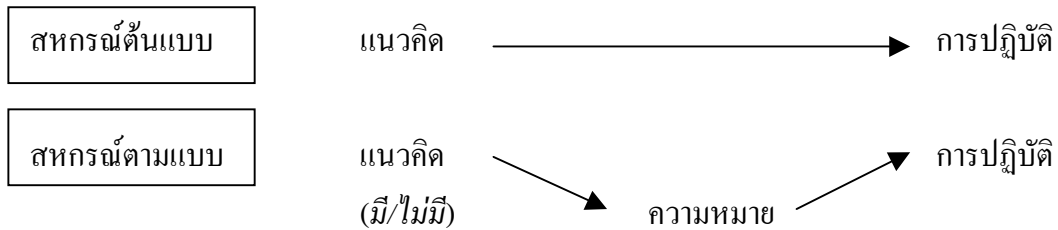
1. ภาพรวมสหกรณ์ในเชิงภาวะสภาพของสหกรณ์ อันเป็นลักษณะเด่นสำคัญที่สหกรณ์ไทยคงสภาพอยู่ในแง่มุมแห่งองค์ความรู้เชิงทฤษฎีที่เป็นขอบเขตของสหกรณ์ (Co - operative Sphere)
2. บริบทไทยในอดีตกับความเป็นมาของการสหกรณ์
3. สถานการณ์ท้าทายอนาคตการสหกรณ์ไทย

ภาพรวมสหกรณ์ : ภาวะสภาพแห่งองค์ความรู้สหกรณ์ไทย

หากย้อนดูการสหกรณ์ของโลกนับตั้งแต่ที่มีการเริ่มต้นอย่างเป็นทางการที่สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยแห่งคณะผู้ริเริ่มการสหกรณ์ ซึ่งมักเป็นที่กล่าวขานกันในนาม สหกรณ์ร็อคเดล (Rochdale Friendly Co-operative Society) นั้น ปรากฏการณ์สำคัญที่ไม่อาจมองข้ามไปของ สหกรณ์ต้นแบบก็คือ เพราะด้วยการตระหนักในคุณค่าแห่งนามธรรมที่เป็นความร่วมมือ (co-operation) ได้ก่อให้เกิดเป็นองค์การรูปธรรมของสหกรณ์ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ จากแนวคิด (Concept) ตรงลงสู่การปฏิบัติ (Practice) หรือจากสาระภายในผันเข้าสู่รูปแบบการกระทำ จนเป็นที่ยอมรับแพร่หลายว่าสามารถยังประโยชน์ได้จริงแก่นุชนีย์ หลังจากนั้นกระบวนการผลิตซ้ำ (Reproduction) ทางความคิดจึงได้เข้ามามีบทบาทในการกำหนดว่า หากปฏิบัติตามครรลองเช่นนั้น และด้วยแนวคิดดังเช่นที่มีตัวอย่างแล้วนั้น จึงเรียกได้ว่าเป็น " สหกรณ์ " ซึ่งด้วยกระบวนการผลิตซ้ำทางความคิดนี้เองที่อำนาจแห่งความหมายของคำจำกัดความได้เริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อวงการ สหกรณ์

อันที่จริงความหมายหรือคำจำกัดความนั้น โดยตัวของมันเองย่อมมิได้มีขึ้นเพื่อตั้งตนเป็นอุปสรรคใด ๆ สำหรับผู้ใฝ่หาจะร่วมเดินบนเส้นทางเดียวกันกับสหกรณ์ ดังนั้น ในขณะที่ สหกรณ์ต้นแบบได้ก่อร่างสร้างตัวขึ้นมาจากหน่อความคิดและขยายผลสู่การปฏิบัติ จึงไม่แปลกที่ในทางกลับกันสำหรับบรรดาสหกรณ์ตามแบบ คือ สหกรณ์ที่ประสงค์จะทำตามอย่างสหกรณ์ต้นแบบดังกล่าวมาแล้วข้างต้นจึงสร้างเส้นทางของตน โดยบ้างก็อาจเริ่มจากแนวคิดที่เป็นนามธรรมเฉกเช่นบรรดาผู้ริเริ่มการสหกรณ์ครั้งกาลก่อน แต่นอกจากนี้ก็มีอาจปฏิเสธได้ว่ายังคงมีอีกไม่น้อยที่กระโดดเข้าสู่สหกรณ์อย่างไม่มีแม้แต่นามคิด ซึ่งไม่ว่าจะด้วยกรณีใดสหกรณ์เหล่านี้ต่างก็หนีไม่พ้นที่จะต้องเข้าสู่กระบวนการกลั่นกรองด้วยด่านแห่งความหมายเพื่อใช้ตรวจสอบให้แน่ชัดว่ายังเป็นผู้ร่วมเดินบนทางเดียวกัน ถัดจากนั้นจึงวกเข้าสู่การปฏิบัติ (ภาพที่ 2) ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้วเพื่อความชัดเจนแล้วน่าจะต้องผ่านเครื่องมือตรวจสอบอีกหลายชนิด นับตั้งแต่ ค่านิยม (Values) และหลักการ (Principles) เป็นต้น ทั้งนี้เพราะ

สหกรณ์ย่อมรู้จักกันได้ดีด้วยการปฏิบัติ และจากประสบการณ์ตลอดจนภูมิปัญญาของสหกรณ์ที่สะท้อนออกมา¹

ภาพที่ 2 เปรียบเทียบแนวทางระหว่างสหกรณ์ต้นแบบกับสหกรณ์ตามแบบ

อย่างไรก็ตาม นับเนื่องแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้มีการให้ความหมายในเชิง "จำกัด" ความแก่สหกรณ์ไว้มากมายทั้งจากนักทฤษฎี นักปฏิบัติ แต่ดูเหมือนความหมายที่ทรงอำนาจมากที่สุดจะเป็นความหมายที่เป็นผลผลิตจากเวทีระดับโลกที่สร้างความน่าเชื่อถืออย่างมีศักดิ์สงฆ์ในการตีวงเพื่อสร้างขอบเขตสหกรณ์ (Cooperative Sphere)

ล่าสุดด้วยผลงานโดย สัมพันธภาพสหกรณ์ระหว่างประเทศ (International Co-operative Alliance) ในการให้ความหมายแก่สหกรณ์จากการประชุมครั้งที่ 31 ณ เมืองแมนเชสเตอร์ ประเทศอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. 2538 (ค.ศ. 1995) ได้ให้คำจำกัดความ "สหกรณ์" ไว้ดังนี้

" สหกรณ์ เป็นองค์การอิสระของบุคคลซึ่งรวมกันโดยความสมัครใจเพื่อสนองความต้องการ และความมุ่งหมายร่วมกันทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม โดยการดำเนินวิสาหกิจที่เป็นเจ้าของร่วมกันและควบคุมตามแนวทางประชาธิปไตย " ²

แม้ในความเป็นจริงจะปรากฏว่าคำจำกัดความสหกรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากองค์การสากลดังกล่าวจะมีชุดอื่น ๆ ก่อนหน้านี้นี้มาแล้วก็ตาม แต่ก็คงมีอาจปฏิเสธได้ว่าคำจำกัดความทั้งหมดเหล่านั้นรวมไปถึงการกำหนดหลักการประการต่าง ๆ สำหรับสหกรณ์ล้วนมีอาจหลีกเลี่ยงได้จากอิทธิพลของบริบทแห่งยุคสมัย ดังเช่นในยุคหนึ่งที่องค์การดังกล่าวมีสมาชิกส่วนใหญ่มาจากขบวนการสหกรณ์ผู้บริโภคนในยุโรป ผลประโยชน์ของขบวนการสหกรณ์เหล่านี้จึงย่อมเป็นเครื่องโน้มน้าวทัศนคติและจุดสนใจของคณะกรรมการ³ ที่มีบทบาทในการรับรองหลักการสหกรณ์บางประการให้เด่นชัด ซึ่งในที่นี้จะขอละไว้ไม่กล่าวในรายละเอียด

แต่ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตาม เจตนาอันถูกระบุไว้เบื้องหลังคำจำกัดความเหล่านั้นโดยสัมพันธภาพสหกรณ์ระหว่างประเทศ ก็คือ การให้สามารถครอบคลุมองค์การ สหกรณ์ทุก

ประเภทได้ว่าเป็นสากล โดยนัยยะทางการปฏิบัติตามครรลองแห่งหลักการรอชเดล⁴ ซึ่งสำหรับสหกรณ์ รอชเดลเองในการเปิดตัวเป็นองค์การรูปธรรมในฐานะองค์การธุรกิจครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2373 (ค.ศ.1830) นั้น แน่นนอนว่าแม้จะยังไม่มีคำจำกัดความ "สหกรณ์" แต่บรรดาผู้ริเริ่มการสหกรณ์ในยุคนั้นก็ได้บุกเบิกจนสามารถจัดตั้งสหกรณ์ได้สำเร็จ โดยตั้งอยู่บนแนวคิดที่สำคัญแห่งความร่วมมือกัน ด้วยเจตนารมณ์แน่วแน่แห่งการใฝ่สันติ เอื้อเฟื้อต่อกัน เสรีภาพ ความเสมอภาค ภราดรภาพ ความเที่ยงธรรม ความซื่อสัตย์ ความมีเอกภาพ เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ความเป็นมิตรมีไมตรีต่อกัน ความรับผิดชอบ ขยันขันแข็ง จริงใจ โปร่งใส การพัฒนามนุษย์ ขจัดความเขลา ตลอดจนการใช้ให้เป็นประโยชน์ สมประโยชน์อย่างไม่พุ่มเพื่อพยายามให้เกิดความสมดุลในประเด็นขัดแย้งหลัก ๆ ที่มีกันมาเนิ่นนานในสังคมมนุษย์ เช่น ความขัดแย้งระหว่างเสรีภาพกับการพึ่งพิง ความขัดแย้งระหว่างความเห็นแก่ตัวกับการเห็นแก่ส่วนรวม ความขัดแย้งระหว่างการเอาตัวรอดกับความรับผิดชอบต่อสังคม ซึ่งเหล่านี้ได้เผชิญกับความพยายามกรองออกมาจากสหกรณ์ต้นแบบและถ่ายทอดลงด้วยภาษา (Language) เพื่อจิตดวงให้เป็นที่เข้าใจถึงเอกลักษณ์การสหกรณ์ว่าเป็นอย่างไร

ที่กล่าวมาข้างต้นนี้แม้จะอิงกับสหกรณ์ในบริบทดั้งเดิม อันเป็นบริบทตะวันตกที่ไม่ใช่บริบทไทยก็ตาม แต่แน่นอนว่าการทำความเข้าใจถึงตัวตนของการสหกรณ์ไทยที่อาศัยต้นแบบจากต่างชาตินั้นจำเป็นต้องพาดพิงย้อนกลับไปยังสหกรณ์ต้นแบบดังกล่าวด้วย จะอาศัยเพียงมุมมองจากรูปแบบสหกรณ์ที่ผุดเป็นดอกเห็ดในสังคมไทยเท่านั้นหาเพียงพอไม่ ทั้งนี้เพราะไม่ว่าจะเป็นสหกรณ์สัญชาติไหนๆ ต่างต้องพยายามดำรง "ความเป็นสหกรณ์" และเป็นเพื่อนร่วมทางบนถนนสหกรณ์เดียวกัน

อันที่จริงหากพิจารณาในทางปฏิบัติย่อมเป็นที่ปรากฏชัดว่าบรรดาคำการทั้งหลายที่ขนานนามตนเองว่า "สหกรณ์" หรือไม่ก็ตาม หากดำเนินตามครรลองแห่งค่านิยมหลักการและวิธีการสหกรณ์แล้ว ย่อมไม่มีสิทธิปฏิเสธความเป็นสหกรณ์ขององค์การเหล่านั้นได้เลย ซึ่งปัจจุบันนี้แม้แต่สัมพันธภาพสหกรณ์ระหว่างประเทศ ก็ยังเรียกขานองค์การสหกรณ์ด้วยถ้อยคำต่างๆ เช่น User - oriented Organization, Member - controlled Enterprise, Community Enterprise เป็นต้น อันล้วนเป็นที่ยอมรับในระดับสากล และแม้กระทั่งในมุมมองของสัมพันธภาพสหกรณ์ระหว่างประเทศเองว่าเป็น "สหกรณ์" เพราะโดยเหล่านี้ย่อมสะท้อนถึงความหมายแห่งความเป็น สหกรณ์ได้โดยนัยอยู่แล้ว แต่ในขณะเดียวกันก็มีองค์การต่างๆ ไม่น้อยที่พยายามให้เข้าอยู่ในความหมายโดยปราศจากการเข้าถึงแนวคิด ค่านิยม หลักการและวิธีการ ที่ตรงตามเจตนารมณ์เบื้องหลัง ดังนั้น ความเป็นจริงที่เกิดขึ้นจึงหนีไม่พ้นสภาพขององค์การที่กลับต้องตายด้วยความหมายอีกเช่นกัน

ดังนั้น เมื่อหันวกกลับมาพิจารณาสหกรณ์ไทยที่มีความเป็นสหกรณ์ องค์ความรู้ที่จะทำให้เข้าถึงและครอบคลุมทั้งหมดของความเป็นสหกรณ์ได้ จึงจำเป็นที่จะต้องพิจารณาผ่าน

จากแนวทางต่างๆ อย่างไม่เกาะติดกับความเป็นศาสตร์ที่ยึดอยู่กับแนวคิดปฏิฐานนิยม (Positivism) ที่เป็นการคิดครอบงำโลกมาแล้วในศตวรรษก่อน การปรับกระบวนทัศน์ในการพิจารณาภาพรวมสหกรณ์เช่นนี้ ย่อมเปิดเผยถึงองค์ความรู้ในขอบเขตของสหกรณ์ที่ขยายพรมแดนออกไปได้ในหลายมิติ ต่อไปนี้

1. องค์ความรู้ว่าด้วยสหกรณ์ในฐานะกลไกเชิงอุดมการณ์
2. องค์ความรู้ว่าด้วยสหกรณ์ในฐานะองค์การประชาชน และขบวนการสังคม
3. องค์ความรู้ว่าด้วยสหกรณ์ในฐานะองค์การเศรษฐกิจและทางเลือกหนึ่งของรูปแบบธุรกิจ
4. องค์ความรู้ว่าด้วยสหกรณ์ในฐานะองค์การการเมืองประชาธิปไตย
5. องค์ความรู้ว่าด้วยสหกรณ์ในฐานะองค์การการศึกษา
6. องค์ความรู้ว่าด้วยสหกรณ์ในฐานะวัฒนธรรม ทั้งที่เป็นวัตถุวิสัยและเป็นอุปลักษณ์ (Metaphor)

สำหรับในที่นี้แม้จะยังไม่ลงไปรายละเอียดของแต่ละด้าน แต่ประเด็นที่ไม่ควรมองข้ามก็คือ ไม่ว่าองค์ความรู้ว่าด้านสหกรณ์จะขยายออกไปอีกมากเท่าใดก็ตาม สหกรณ์ไทยย่อมต้องทำการบ้านอีกมากหากยังไม่ถึงฝั่งและยังปราศจากการปฏิบัติให้บรรลุผล เพราะสหกรณ์คือการทำปฏิบัติหาใช่การท่องบ่นไม่ บรรดาองค์ความรู้เหล่านี้จำเป็นต้องเดินควบคู่ไปกับการปฏิบัติ บนเงื่อนไขความเข้าใจที่ตรงกันเกี่ยวกับการสหกรณ์

ฉะนั้น จึงนับเป็นอีกคำรบหนึ่งที่ข่อมไม่อาจปฏิเสธบทบาทและความสำคัญของความหมายสหกรณ์ลงไปได้ เพราะความหมายของสหกรณ์ย่อมมีความสำคัญต่อสหกรณ์ ณ ระดับหนึ่ง เพื่อเป็นการยึดโยงให้องค์การทั้งหลายบนเส้นทางสหกรณ์สามารถสะท้อนถึงเอกลักษณ์ (Identity) ร่วมในทิศทางเดียวกัน แต่ในขณะที่เดียวกันหากยึดอยู่เพียงการให้สอดคล้องเข้ากันกับความหมายอย่างละเลยแนวคิดเบื้องหลังก็ย่อมมีอาจนำพาให้องค์การเหล่านั้นสัมผัสเจตนารมณ์ที่แท้จริงของสหกรณ์ได้ นั่นคือ การมีความเป็นสหกรณ์แต่เพียงรูปแบบ (Form) ทั้งนี้โดยปราศจากเนื้อหามูลฐาน (Essence) อันเป็นจิตวิญญาณสหกรณ์ (Co-operative Spirit) ที่แท้จริง

ทั้งหมดข้างต้นนี้เป็นเสมือนสภาวะสภาพอันเป็นพื้นฐานและที่ควรจะเป็นสำหรับสหกรณ์ ซึ่งจากสภาพดังกล่าวเมื่อเชื่อมโยงในมิติของเวลา (Time) และ พื้นที่ (Space) ย่อมจะมีส่วนช่วยในการวิเคราะห์ในเชิงบริบทที่ตั้งที่จะกล่าวถึงต่อไป

บททวนอำนาจแห่งบริบทในอดีตต่อการสหกรณ์ไทย

" *ลงแขก* " เป็นกิจกรรมที่มักยกมาใช้สนับสนุนอยู่เนื่อง ๆ ในการอ้างถึงความต่อเนื่องสัมพันธ์กันที่กลมกลืนระหว่างวิธีการสหกรณ์กับร่องรอยวิถีไทย จนเป็นที่น่าสังเกตว่า ในสังคมไทยไม่มีข้อเท็จจริงใดอีกหรือที่สอดคล้องและที่พอจะเป็นต้นทุนอันแข็งแกร่งสำหรับสหกรณ์ หรือหากยังคงมีอยู่แต่ก็เป็นไปได้หรือไม่ที่อาจถูกกดทับจนไม่เหลือพื้นที่ที่ควรกล่าวอ้างถึงในวงการสหกรณ์ ส่วนในทางกลับกันหากการสหกรณ์ไทยอาศัยเพียงประเพณีการลงแขกเป็นพื้นฐานที่ยึดโยงจากวิถีชีวิตไทยกับวิธีการสหกรณ์แล้ว ก็ดูน่าจะเป็นเพียงฐานที่ง่อนแง่นเต็มทนสำหรับกิจกรรมสหกรณ์รูปแบบอื่นๆ ที่ไกลปืนเที่ยงจากภาคการเกษตร

หากย้อนกลับไปที่ต้นรากความคิดสหกรณ์ อันที่จริงผู้ได้รับการขนานนามว่าเป็นบิดาแห่งการสหกรณ์สากล คือ โรเบิร์ต โอเวน (Robert Owen, 1771 - 1858) เชื่อว่า " ความจริงที่สำคัญที่สุด ก็คือ คุณลักษณะของบุคคลนั้นถูกสร้างมาเพื่อตัวเขา หาใช่โดยตัวของเขาเองไม่ " ⁶ ท่านจึงพยายามสร้างสภาพแวดล้อมที่ดีและสอนสิ่งที่ดีผ่านระบบการศึกษา ทั้งที่ท่านเองเป็นผู้ต่อต้านศาสนากระแสหลัก (สายโรมันคาทอลิก) ในสมัยนั้นอย่างรุนแรง แต่ก็ยังคงรักษาศรัทธาบริสุทธิตามคำสอนคริสเตียนว่าสหัสวรรษแห่งความสันติและอุดมสมบูรณ์นั้นใกล้เข้ามาแล้ว ⁷ แนวทางที่ดูเหมือนจะร่วมทางกันไปได้กับสายโปรเตสแตนต์และพิวริตันที่ขับเคลื่อนกับศาสนากระแสหลักดังกล่าวช่วยให้เกิดพลังการแสวงหาแบบใหม่ที่เป็นปรัชญาด้านจริยศาสตร์ของการพึ่งตนเอง มุ่งในการทำงานอย่างหนักและสุจริต ⁸ รักผู้อื่นเหมือนรักตนเอง และเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในรากฐานแนวคิดสหกรณ์

ครั้นหันมาสำรวจรากฐานทำนองดังกล่าวในสังคมไทย การทำบุญสุนทาน การลงขัน การแบ่งปันอาหาร ซึ่งนักวิชาการบางท่านตีความว่าเป็นวิธีการเพิ่มความมั่นคงทางด้านอาหารสำหรับประชาชนที่อาศัยอยู่ในภูมิอากาศเขตร้อน ทำให้ประชาชนมีความโน้มเอียงในการห่วงใยและแบ่งปันซึ่งกันและกัน ⁹ ก็น่าจะเป็นรากฐานอีกกึ่งหนึ่งที่ทำให้มีส่วนในการค้าทุนการสหกรณ์ไทยนับตั้งแต่เริ่มต้น แต่ขณะเดียวกันก็น่าที่จะสืบค้นต่อไปว่ายังมีกึ่งอื่นอีกหรือไม่อย่างไร ที่เอื้ออำนวยหรืออุดหนุนสหกรณ์

ดังกล่าวนี้เป็นเพียงบางตัวอย่างของปัญหาที่จำเป็นต้องมีการย้อนรอยหรือคิดเพื่อใช้เป็นเส้นทางสู่การแสวงหาคำตอบเกี่ยวกับการสหกรณ์ไทย ซึ่งการคลี่คลายปัญหาเช่นนี้หรือปัญหาอื่นทำนองนี้น่าจะมีคุณค่าเป็นเสมือนสะพานที่นำพาสู่ความเข้าใจถึงความต้องการและปัญหาในอนาคตบนพื้นฐานของสังคมไทยได้กระจ่างขึ้นอีกแง่มุมหนึ่ง

ดังนั้น แนวทางสำหรับการศึกษาสหกรณ์ไทยนั้นหากกระทำในลักษณะอ่านประวัติศาสตร์เพียงการเรียบเรียงและลำดับตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นภาพสถิต (Static) แม้จะทำให้เข้าใจความเป็นมาได้ในระดับหนึ่ง แต่การศึกษาประวัติศาสตร์อย่างเคลื่อนไหวที่สะท้อนสภาพความต่อเนื่องและมองเห็นความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงไปตามลำดับเวลา

(Diachronic)¹⁰ ที่มีความซับซ้อน และมีความเป็นพลวัตอยู่ภายใน ย่อมน่าจะทำให้ได้มุมมองที่กว้างขึ้นและเป็นประโยชน์ได้มากขึ้นในอีกระดับ

ย้อนรอยร้อยปีอดีตการสหกรณ์ไทย : การทบทวนเชิงบริบท - จากสาเหตุสู่ปรากฏการณ์

สำหรับการปลูกปั่นสหกรณ์ไทยที่ได้รับการบันทึกอย่างเป็นทางการเป็นหลักเป็นฐานนับว่าเริ่มต้นตั้งแต่ พ.ศ. 2459 ที่ถือกันว่าเป็นปีเกิดของการสหกรณ์ไทยนั้น ให้เป็นที่น่าสังเกตยิ่งว่าบริบทที่ดูเหมือนเอื้อต่อการสหกรณ์ให้ถือกำเนิดขงนั้น มีสถานการณ์อย่างไรจึงได้สามารถ "ปลูก" ให้มีองค์การสหกรณ์ปรากฏขึ้นได้ในสังคมไทย และมีกระบวนการต่อเนื่องมาอีกอย่างไรจึง "ปั่น" การ สหกรณ์ไทยจนมีอัตลักษณ์เฉพาะแห่งความเป็น "สหกรณ์ไทย" ขึ้นมาได้

หากย้อนดูภาวะสภาพที่มีอยู่เดิมและตกผลึกในสังคมไทยมาตั้งแต่ก่อนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ จวบจนถึงยุคกำเนิดสหกรณ์ไทย เช่น

- ระบบการผลิตของครอบครัวและชุมชนที่มีได้มุ่งสู่กำไรหรือค่าเช่า แต่มุ่งสนองต่อการดำรงอยู่ของครอบครัวและชุมชนเป็นสำคัญ อันเป็นระบบซึ่งเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเคยละเลยและตีกันออกไปมิให้อยู่ควบคู่กับเศรษฐกิจระบบอื่น
- การหล่อหลอมความอดทนและความสามัคคีเพื่อเป้าหมายร่วมกันในยามวิกฤติ และกลับเข้าสู่การแก่งแย่งชิงดีชิงเด่นกันเมื่อพ้นภยันตราย อันมักเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่าในทุกครั้งที่บทเรียนจากวิกฤติการณ์ได้เลือนหายไปจากความทรงจำ
- ศาสนธรรมและความเชื่อที่เชื่อมโยงระหว่างจิตใจกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีฐานแห่งความชอบธรรมโดยผ่านกระบวนการผสมผสานระหว่างพุทธศาสนา พราหมณ์ ฮินดู และการนับถือภูตวิญญาณ
- ความสุขในทัศนะแห่งภูมิปัญญาตะวันออกอันมีพื้นฐานจากคำสอนของศาสนาซึ่งมีความแตกต่างและขอบเขตที่กว้างกว่าแนวคิดที่ยอมรับกว้างขวางในประเทศตะวันตกซึ่งมักจำกัดแต่เพียงว่ามนุษย์พยายามที่จะแสวงหาความพึงพอใจ (Pleasure) สูงสุด และลดความเจ็บปวด (Pain) ลงให้เหลือน้อยที่สุด โดยตั้งอยู่บนประสบการณ์ของตนเองและยอมรับว่าพฤติกรรมของมนุษย์มีเหตุผล¹¹
- การดำรงวิถีชีวิตที่ไม่มุ่งการสะสมทุน แต่ขณะเดียวกันก็ใช้จ่ายเกินฐานะ ใช้เงินฟุ่มเฟือยให้หมดไปกับอบายมุข
- ประเพณีที่มีการร่วมมือกันในการทำนา เช่น การลงแขก ไถนา ดำนา เกี่ยวข้าว ฯลฯ ในสังคมหมู่บ้านที่มีระบบสามัคคีธรรม¹²

- ธรรมเนียมที่สืบสานมาจากหน้าที่ในการส่งส่วยของไพร่ส่วยที่ถูกมอบหมายให้หาของป่าจำนวนแน่นอนมาส่งรัฐ¹³ ในขณะที่รัฐเองก็มีประสบการณ์ผ่านวัฒนธรรม "จิ้มก้อง" เพื่อเป็นบรรณาการแก่รัฐที่ทรงอิทธิพลเหนือกว่า
- การฝังตัวของระบบอุปถัมภ์และเอื้อประโยชน์ต่างตอบแทนกัน อันเนื่องจากการเข้าอยู่ในสังกัดมูลนาย
- ความรู้สึกนึกคิดแบบทาสของประชาชนส่วนใหญ่ที่ทำให้เคารพนับถือเจ้าหน้าที่บ้านเมือง ยอมรับฐานะอันต่ำต้อยและสภาพที่ยากไร้ของตน พอใจกับอนาคตของตนไม่ว่าจะเป็นอย่างไร และมักจะพอใจในรายได้ระดับพอมีพอกิน¹⁴
- ระบบและกลไกตลาดที่ชาวไทยทั่วไปส่วนใหญ่ในสมัยนั้นไม่คุ้นเคยและไม่มีโอกาสเข้าถึงมากนัก หากแต่ระบบและกลไกเหล่านั้นตกอยู่ในมือเชื้อชาติอื่นเป็นสำคัญ
- ความเป็นชุมชนที่ผู้คนอยู่ร่วมกันเป็นหมู่ เป็นบ้าน
- สภาพสังคมที่ออบอวลด้วยการพนันและฝิ่นซึ่งยังมีอยู่ทั่วประเทศ¹⁵
- ฯลฯ

เหล่านี้ล้วนเป็นฐานหรือต้นทุนซึ่งสหกรณ์จำเป็นต้องอยู่ร่วมด้วยนับตั้งแต่เริ่มต้นนับหนึ่งในสังคมไทย โดยต้นทุนบางอย่างอาจเป็นการช่วยสร้างโอกาสงามแก่สหกรณ์ แต่ในความเป็นจริงก็ยังมีต้นทุนอีกหลายอย่างที่กลับบ่อนทำลายเป็นภาระและเป็นอุปสรรคต่อสหกรณ์เองได้

จริงอยู่ในช่วงเริ่มต้นของการสหกรณ์ในขณะนั้น มีอาจปฏิเสธได้ว่าบริบทเฉพาะหน้าซึ่งดูเหมือนเป็นตัวกระตุ้นหลักให้ต้องมีการจัดตั้งสหกรณ์ก็คือ ภาวะการณ์ทางเศรษฐกิจซึ่งเฉพาะกรณีแวดล้อมทางเศรษฐกิจไทยในสมัยนั้นก็ปรากฏชัดเจนว่า ขณะที่ยาวเป็นสินค้าหลักที่ทำรายได้เข้าประเทศแต่สภาพของผู้ผลิตข้าวกลับตรงกันข้าม คือชาวนาตกอยู่ในสภาพแร้นแค้นยากจน ต้องเสียเปรียบเพราะมีทุนน้อย¹⁶ ประกอบกับการขาดการชลประทานเพื่อการเกษตร ค่าครองชีพที่สูงขึ้น และการเอารัดเอาเปรียบของพ่อค้าคนกลางที่ขูดรีดหนักขึ้นทุกที¹⁷ ดังนั้น ความจำเป็นในการผูกโยงชีวิตเกษตรกรไทยเข้ากับเงินทุน จึงพึงเป็นเหตุผลที่พอเพียงในการริเริ่มสหกรณ์ แต่ภาวะการณ์ทางการเมืองภายในที่มีอิทธิพลไม่น้อยต่อความเป็นมาของสหกรณ์ไทยก็ยังไม่ได้รับการตีแผ่ชัดเจนนัก กลับเป็นเพียงความจริงที่ถูกหันหลังให้ เช่น

- การร้องขอไม่ให้หนังสือทฤษฎีศาสตร์ ของพระยาสุรียานุวัติ (เกิด บุณนาค , พ.ศ. 2405 - 2479) ที่มีการเสนอให้ใช้วิธีการ "ทำการร่วมกัน" หรือ " โคออปอเรชัน " งดการพิมพ์จำหน่ายอีกต่อไป หลังจากมีการพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ

พ.ศ. 2453 โดยถัดจากนั้นประมาณ 4 ปี กลับมีการเห็นชอบต่อคำแนะนำให้จัดตั้งสมาคมสหกรณ์ใน พ.ศ. 2457 โดย เซอร์ เบอ์นาร์ด์ ฮันเตอร์ (Sir Bernard Hunter) หัวหน้าราชการแห่งมดราส ประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นหนึ่งในประเทศแม่ข่ายหลักสำหรับการขยายอิทธิพลจักรวรรดินิยมของอังกฤษในภูมิภาคเอเชีย

- การต่อสู้เพื่อการสหกรณ์จากในสายราชสำนักหรืออีกนัยหนึ่งคือฝ่ายรัฐ โดยพระอูดสาหะวีริยะของกวีสำคัญที่เปิดศักราชใหม่แห่งวรรณกรรมไทย คือ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (พ.ศ. 2419 - 2488) ผู้ซึ่งถัดมาในอีกบทบาทหนึ่งคือ ผู้รับหน้าที่พิทักษ์ทรัพย์ศัตรูอันเนื่องจากสงครามโลกครั้งที่ 1 (พ.ศ. 2457 - 2461) โดยน่าจะมึนัยยะเชื่อมโยงกับการกำหนดจุดยืนของไทยท่ามกลางสังคมโลก
- การบุกเบิกแนวคิดของสำนักสหกรณ์ที่ใช้หลักของลัทธิโซลิदारิสต์ (Solidarist) ซึ่งถือว่ามนุษย์ที่เกิดมาพร้อมต้องเป็นเจ้าของนี้และลูกหนี้ต่อกัน ต้องร่วมกันในการประกอบเศรษฐกิจ ประชาชนรวมกันเองจัดตั้งเป็นสหกรณ์และตาข่ายสหกรณ์¹⁸ จากฝีมือของนักคิดสำคัญที่ถูกตีตราว่าเป็นฝ่ายซ้าย เช่น ปรีดี พนมยงค์ (พ.ศ. 2443 - 2526) และ สด กุระมะโรหิต (พ.ศ. 2451 - 2518) เป็นต้น
- การรณรงค์ด้านสหกรณ์ของผู้ซึ่งต่อมาได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งองคมนตรีและประธานองคมนตรีในภายหลัง คือ หลวงเดชสหกรณ์ (ม.ล. เดช สนิทวงศ์, พ.ศ. 2441- 2518) ซึ่งแม้จะขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตคืนบรรดาศักดิ์ แต่ก็ยังคงมีบทบาทสำคัญในการจัดระเบียบราชการเกี่ยวกับสหกรณ์ และผลักดันให้สหกรณ์มีสถาบันการเงินของตนเอง โดยดำรงตำแหน่งในฐานะผู้จัดการธนาคารเพื่อการสหกรณ์เมื่อ พ.ศ. 2490 และช่วงถัดมาได้รั้งตำแหน่งสำคัญในสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติที่มีบทบาทยิ่งต่อการวางรากฐานพัฒนาประเทศ
- การจัดวางบุคคลสำคัญระดับนายกรัฐมนตรีไว้ในฐานะผู้รักษาราชการแทนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสหกรณ์ อันเป็นเหตุการณ์ที่ไม่ควรมองข้ามความสำคัญในสมัยชาตินิยม
- ฯลฯ

นอกจากนี้ หากถอยห่างออกจากสังคมไทยระดับหนึ่งเพื่อการวิเคราะห์ในมุมกว้างแน่นอนว่าประเทศไทยในฐานะประชาคมโลก ไม่ว่าจะถูกขี้นมาประกาศจุดยืนของตนอย่างไร

เปิดเผยหรือไม่ก็ตาม แต่ก็ประเมินได้ไม่ยากว่ามีการเลือกเส้นทางของคนเรียบร้อยแล้วภายใต้การขับเคลื่อนระหว่างสองอุดมการณ์หลักของโลกในศตวรรษที่ 20 คือ ค่ายทุนนิยมและค่ายสังคมนิยม แม้ในช่วงแรกของการพลิกผันด้วยการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อ พ.ศ. 2475 จะมีความพยายามในการแสวงหาเอกลักษณ์ใหม่ตามเค้าโครงเศรษฐกิจที่ชูให้สหกรณ์เป็นผู้จัดการเศรษฐกิจควบคู่ไปกับการวางแผนเศรษฐกิจโดยรัฐ แต่สังคมไทยโดยผู้มีอำนาจก็ปฏิเสธอย่างประนีประนอมโดยยังคงให้แนวนโยบายทางเศรษฐกิจในยุคสร้างชาติมีการใช้แนวทางของสหกรณ์ และสหกรณ์ก็ได้เริ่มทำหน้าที่ไปตามครรลองอย่างไม่ใช่สหกรณ์บริสุทธิ์ หากแต่องค์กรทรงเครื่องเพื่อเข้าสู่การเป็นกลไกสังเคราะห์ที่ช่วยสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางเชื้อชาติและวัฒนธรรมภายใต้อุดมการณ์ที่ถูกเลือกแล้ว

ฉะนั้น ปรากฏการณ์ของการสหกรณ์ไทยที่มีการขยายเชิงปริมาณอย่างมากภายในสมัยที่ผู้มีอำนาจมุ่งมั่นต่อการสร้างรัฐ (State) มากกว่าการสร้างชาติ (Nation) แม้จะเรียกขานกันในนามชาตินิยมก็ดี แต่เพราะในการสร้างรัฐนั้นเป็นการระดมทรัพยากรภายในสังคมเพื่อขยายอำนาจหน้าที่และบทบาทของรัฐ โดยไม่มีมิติของการเปิดช่องทางให้มีการมีส่วนร่วมจากพลังส่วนอื่น ๆ นอกวงอำนาจรัฐ มีแต่คุณซบกำลังคนและทรัพยากรจากสังคมเข้ามาตอบสนองเป้าหมายและภารกิจของรัฐในการสร้างความแข็งแกร่ง และความเป็นปึกแผ่นแน่นหนาของศูนย์กลาง¹⁹ เหล่านี้ย่อมเป็นตรรกะที่อธิบายได้ชัดเจนแล้วด้วยบริบท อันเป็นอีกตัวอย่างของข้อพิสูจน์ชัดเจนถึงอิทธิพลของสถานการณ์ของภาวะแวดล้อมต่างๆ ที่เป็นตัวกำหนดลักษณะและทิศทางของพัฒนาการ สหกรณ์ไทยที่กลายมาเป็นเพียงเครื่องมือรองรับในการสร้างรัฐ ซึ่งพิจารณาในด้านหนึ่งอาจเป็นโอกาสอันดีในการช่วยให้ประชาชนในวงกว้างรู้จักสหกรณ์กันมากขึ้น แต่ในอีกด้านหนึ่งก็เป็นที่กังขาว่าสหกรณ์ที่ถูกส่งให้เป็นที่รู้จักนั้นเป็น "ของแท้" หรือ "ของเทียม" หรือ "ของแท้ปนเทียม" กันแน่ และหากวิเคราะห์เลยไปอีกระดับก็คือ เมื่อประชาชนได้รับรู้แล้ว ในมุมมองของประชาชนเข้าใจสหกรณ์อย่างไร มีทัศนคติต่อสหกรณ์อย่างไรบ้าง ซึ่งที่จริงแล้วเหล่านี้ล้วนมีส่วนในการแต่งเติมเติมสีและปั้นสหกรณ์ได้ทั้งสิ้น โดยหากผลที่ได้เป็นไปในมุมมองที่บิดเบือน แน่แน่นอนว่าเหล่านั้นอีกเช่นกันที่ย่อมเป็นอุปสรรคต่อการสหกรณ์ไทย

เป็นที่น่าสังเกตว่าพลังของชุมชนที่เคยสร้างความเป็นปึกแผ่นมาแล้วสำหรับชุมชนไทยในอดีต แม้จะมีอยู่เป็นจำนวนมาก และแตกต่างกันมากมายในแต่ละชุมชน แต่พลังสำคัญที่สุดที่จะก่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชุมชน คือ ระบบความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนา อันเป็นศูนย์รวมของคนทุกระดับในชุมชนนั้น²⁰ ก็พลอยไม่ได้รับการอ้างอิงถึงเท่าใดนัก หรือหากจะยังคงยกมากล่าวถึงอยู่บ้างก็เพียงการปลุกให้เข้าสู่กระแสวัฒนธรรมจอมปลอม (Fake Culture) ซึ่งเป็นของคนกลุ่มหนึ่งที่คิดขึ้นมาเอง แล้วชักชวนให้ประชาชนส่วนใหญ่รับด้วยการดูถูกและการหลอกลวง ซึ่งนับว่าเป็นเครื่องทรมาน แทนที่จะเป็นวัฒนธรรม

วัฒนธรรมแท้ (Real Culture) ซึ่งเกิดจากประชาชน ประชาชนเป็นฝ่ายสร้างสรรค์ เป็นฝ่ายทะนุถนอมตามค่านิยมและฐานะทางเศรษฐกิจของตน²¹

ดังนั้น ความเป็นจริงบางประการที่มีมาช้านานในสังคมไทย เช่น ความเป็นเจ้าของโดยชุมชนที่มีความสำคัญมากกว่าความเป็นเจ้าของโดยส่วนตัว²² อันสะท้อนถึงวิถีคิดเชิงญาณวิทยาของไทย หรือแม้แต่ความเป็นอาณาเขตดินแดนไทยซึ่งรุ่มรวยไปด้วยวัฒนธรรมและศาสนประเพณีอันหลากหลายที่แฝงไว้ด้วยปัญญา และกระบวนการเรียนรู้อันทรงคุณค่า และสั่งสมมาเป็นเวลานานหลายชั่วคนอันเป็นเอกลักษณ์ที่เป็นเอกเทศในแต่ละท้องถิ่น ตลอดจนบรรดาทั้งหลายทั้งปวงที่ต่อเมื่อไม่เอื้อต่อการใช้อำนาจรวมศูนย์ เหล่านี้จึงถูกกลบเกลื่อนให้จำต้องลบทบาทลง

การเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์รัฐซึ่งเห็นได้ชัดเมื่อมีการติดต่อกับต่างประเทศที่ได้รับเอาแนวคิดเรื่องการพัฒนาประเทศมาใช้ในการบริหารประเทศ เริ่มตั้งแต่การเปิดประเทศโดยสนธิสัญญาเบาริง เมื่อ พ.ศ. 2398 การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5 การเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน พ.ศ. 2475 การยอมรับนโยบายการพัฒนาแบบตะวันตกหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และการร่างแผนพัฒนาประเทศตั้งแต่ พ.ศ. 2502 เป็นต้นมา กล่าวได้ว่าอุดมการณ์รัฐได้เปลี่ยนจากอุดมการณ์ที่ได้รับอิทธิพลของศาสนาพุทธมาเป็นอุดมการณ์ทุนนิยมอย่างเป็นขั้นตอน²³ กระบวนการเพื่อการกรุยทางให้บริษัททุนนิยมขนาดใหญ่ก็เริ่มเดินเครื่องทำงานต่อเรื่อยมาเป็นลำดับ ซึ่งมีส่วนทั้งผลึกและกีดกันให้มีการพัฒนาท้องถิ่นในชนบทร่วมด้วย ในการนี้สหกรณ์ก็ได้เข้ามามีพื้นที่ไว้ได้ส่วนหนึ่งในเวทีนี้อย่างชอบธรรมในฐานะ "เครื่องมือของรัฐ" โดยสวมบทบาทกลไกสังเคราะห์ทุนนิยมอย่างแทบไม่รู้ตัว ด้วยการยึดกุมเอา "ทุน" เป็นแกนของกระบวนการ หรือปัจจัยหลักในการผลิต

ดังนั้น แม้จะเป็นความจริงว่าประเทศไทยมิได้ตกเป็นอาณานิคมทางดินแดนแก่มหาอำนาจตะวันตก แต่ระบบการปกครองประเทศก็ดี การศึกษา การสาธารณสุข การพัฒนาชุมชนและสังคมก็ดี ล้วนมีอาจปฏิเสธได้ว่าจำลองมาจากระบบของประเทศผู้ล่าอาณานิคม ดังตัวอย่างที่ปรากฏชัดด้วยบทพิสูจน์จากการปกครองท้องถิ่นซึ่งก็จำลองมาจากระบบการปกครองอาณานิคมที่มหาอำนาจใช้ปกครองเพื่อนบ้านของไทย อันมีจุดมุ่งหมายเพียงเพื่อสร้างความเข้าใจและเพื่อผลประโยชน์ในการสนับสนุนการปกครองของรัฐบาลกลาง²⁴

บริบทเชิงเศรษฐกิจโลกนับตั้งแต่ความรุ่งเรืองของพาณิชยนิยม (Mercantilism) และเลยเถิดมาเป็นจักรวรรดินิยม (Imperialism) ได้สร้างความเป็นโลกาภิวัตน์ (Globalization) มาแล้วตั้งแต่อดีต แม้จะมีขีดด้วยอัตราเร่งเท่าในปัจจุบัน แต่องคาพยพต่าง ๆ ก็ได้ถูกสร้างขึ้นและเสริมความเข้มแข็งเพื่อปูลาดบนเส้นทางดังกล่าวมาช้านาน ทิศทางการพัฒนาสำหรับบรรดานานาประเทศที่ถูกขนานนามว่าด้อยพัฒนาหรือกำลังพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (ค.ศ. 1938 - 1945) ล้วนถูกกวาดเข้าสู่กระแส

แห่งการลอกเลียนแบบรัฐและสวัสดิการของยุโรป (Eucentric) และดำเนินการให้เข้าตาม ทฤษฎีการทำให้ทันสมัย (Modernization) ซึ่งในที่สุดแล้วก็หาข้ออื่นใดไม่ เว้นเสียแต่เป็น เพียงการเข้าสู่โปรแกรมการพึ่งพิงทางการค้าและการลงทุนหลักของบรรดารัฐอุตสาหกรรม ซึ่ง มีแก่นสำคัญที่การชำระรักษาเงื่อนไขทางการค้าที่เป็นประโยชน์แก่พวกตน ²⁵ สถานการณ์ดังกล่าวมิได้ละเว้นแม้แต่ประเทศไทย ด้วยเหตุนี้การจัดรูปแบบสหกรณ์ในรูปแบบต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามมา จึงไม่น่าจะหลุดพ้นจากเส้นทางที่ถูกตีกรอบไว้แล้วจากดังกล่าว การจัดสรรภายใน ขอบเขตสหกรณ์นิยมเน้น ไปตามกระแสความชำนาญเฉพาะด้าน

การจับเกี่ยวเชิงอุดมการณ์ยังคงดำเนินอยู่มิได้สูญหายไปจากวงการใด ๆ ไม่ละ เว้นที่จะลามรวมถึงวงการสหกรณ์โลก การกีดกันโดยข้อจำกัดที่ยังคงมีอยู่แม้จะไม่เปิดเผย จนออกนอกหน้า ดังตัวอย่างที่ปรากฏว่าในช่วงเวลาแห่งการเผชิญหน้าระหว่างอุดมการณ์ 2 ค่าย ในองค์การกลางทางสหกรณ์ คือ สัมพันธภาพสหกรณ์ระหว่างประเทศ (International Cooperative Alliance) เอง ซึ่งก็ต้องเผชิญกับความยากลำบากที่จะเป็นกลางทางการเมือง โดย ส่วนใหญ่ตระหนักว่าสันติภาพจำเป็นต้องเป็นไปเพื่อการรักษาประชาธิปไตย ²⁶

แต่สำหรับในประเทศไทยสถานการณ์ที่ปรากฏออกจะชัดเจนในการกีดกันอุดม การณ์หนึ่งและกลบอีกอุดมการณ์หนึ่งอย่างมิดชิด ผลผลิตทางความคิดหรือแบบอย่างใด ๆ จาก สหกรณ์ ในค่ายตรงข้ามอย่างโซเวียต เช่น ความคิดริเริ่มของขบวนการนีโอนารอดนิก (Neo - Narodnic) ซึ่งเป็นขบวนการของปัญญาชนที่อยู่ฝ่ายขวามาและเสนอให้มีการรวมกันเป็น สหกรณ์สังคมนิยม ซึ่งมีพื้นฐานอยู่ที่การร่วมกระทำการของแรงงาน หรือแนวคิดของเซอร์นี เชฟสกี (N.G. Chernyshevsky 1828 - 1889) ที่เสนอให้หลายชุมชนรวมเป็นเครือข่ายขนาดใหญ่หรือสหกรณ์ ตลอดจนแนวคิดจากสำนักองค์กรการผลิต หรือองค์การชาวนาชาวไร่ (Peasant Farm Organization) โดยนักทฤษฎีสำคัญ เช่น ชยานอฟ (Alexander Vasil'evich Chayanov, 1888 - 1939) ²⁷ หรือแม้จากค่ายที่เหมาเอาว่าเป็นทางผ่านสู่สังคมนิยมในอังกฤษ เอง เช่น การสนับสนุนแนวคิดสหกรณ์ของสมาคมเฟเบียน (The Fabian Society) ซึ่งมีสมาชิก ปรริชา ซิดนีย์ และ ปีทริช เวบบ์ (Sidney Webb ,1859 -1947 & Beatrice Webb, 1858 - 1943) และ จอร์จ เบิร์นาร์ด ชอว์ (George Bernard Shaw, 1856 - 1950) เจ้าของรางวัลโนเบลสาขา วรรณกรรม เป็นแกนนำสำคัญ ก็ไม่เคยได้รับการเปิดเผยหรือแสดงบทบาทใดในการสหกรณ์ ไทยเลย และไม่มีแม้แต่พื้นที่ (Space) อยู่ในวงการการศึกษาของไทยด้านสหกรณ์ ทั้งที่ใน มุมมองสายสังคมนิยมด้วยกันเองแล้วบรรดาแนวคิดเหล่านี้เองก็ได้ถูกต่อต้านจากอำนาจรัฐโซ เวียตว่าเป็นตัวแทนนายทุนน้อย มิใช่ที่จะกล่าวถึงบุคคลเหล่านี้ เพราะอันที่จริงแม้แต่นักคิด และนักปฏิบัติซึ่งอยู่บ้านใกล้เรือนเคียงกับไทย เป็นผู้เห็นความสำคัญและให้ความหมายต่อ สหกรณ์อย่างเข้าถึงสภาพที่แท้จริงของแดนมาตุภูมิ เช่น มหาตมะ คานธี (Mohandas

Karamchand Gandhi, 1869 - 1948) ก็ยังนับว่าปรากฏน้อยครั้งมากที่การสหกรณ์ไทยจะยกมาศึกษาเพื่อถอดบทเรียน

ดังนั้น จึงอาจสรุปในเบื้องต้นได้ว่านับแต่มีการ "ปลุก" สหกรณ์ขึ้นในราชอาณาจักรไทยแล้ว กระบวนการ "ปั้น" สหกรณ์ก็ตามติดมาด้วยการจัดรูปสหกรณ์ให้อยู่ในฐานะกลไกสังเคราะห์ของทุนนิยมมาโดยตลอด อันเป็นการเปิดช่องว่างให้ปรากฏการณ์ที่มีนัยยะสำคัญบางอย่างเปิดตัวขึ้น เป็นต้นว่า

- ภาพลักษณ์สหกรณ์ในฐานะกลไกของรัฐใน " การพัฒนา " ประเทศตามกระแสทุนนิยม
- องค์กรจัดตั้งที่รัฐต้องอุ้มชูดูแล
- การรวมตัวของประชาชนที่ต้องเป็นไปตามแบบ ตามกรอบ ตามระเบียบที่กำหนด เพื่อให้สามารถรักษาสีทิวในการได้อุปการะจากรัฐ ในขณะที่บรรดาซึ่งแตกแถวจากนี้กลับถูกมองอย่างแปลกแยก และถูกขูดเยียดความเป็นอื่น
- วัฒนธรรมองค์กร (Organization Culture) ที่กลับยืนอยู่ฝั่งตรงข้ามและห่างไกลจากวัฒนธรรมที่ควรจะเป็นตามค่านิยมสหกรณ์
- การเร่งเครื่องสำหรับแต่ละสหกรณ์เพื่อการเติบโตเชิงธุรกิจภายใต้กับดักของประสิทธิภาพ (Efficiency) และประสิทธิผล (Effectiveness) แห่งกระบวนการทำให้เป็น อุตสาหกรรม (Industrialization)
- การยกเครื่อง เพิ่มสมรรถนะ และตื่นตัวในระดับองค์กรเพื่อการรุกทางสู่เวทีประกวดสหกรณ์เชิงปริมาณ
- การเป็นสหกรณ์ผู้นอบน้อมและสวามิภักดิ์ต่อบัญชาของผู้มีเจตนาดีที่นำพาสหกรณ์เข้ารกเข้าพงโดยสุจริต
- ภาวะที่หลายสหกรณ์สูญเสียความมั่นใจที่จะคิดเอง – ทำเอง
- การปล่อยปละละเลยต่อวิถีคิดของมวลสมาชิกที่นับวันจะยิ่งห่างไกลจากค่านิยม สหกรณ์ เพียงเพื่อการรักษารูปแบบสหกรณ์ไว้เท่านั้น
- ฯลฯ

สำหรับปรากฏการณ์สุดท้ายในปัจจุบัน ก็คือ การคืนรนแสวงหาทางออกที่เป็นไปได้ของบรรดาองค์กรประชาชน หรือองค์กรชาวบ้านที่ไม่ค่อยไปกับทุนนิยม (แต่ก็ใช้ว่าจะเป็นสังคมนิยม) ด้วยการจัดตั้งองค์กรธุรกิจ ที่เป็นของสมาชิก โดยสมาชิก เพื่อสมาชิก ปกครองกันเองตามครรลองประชาธิปไตยที่ปรับเข้ากับท้องถิ่น อย่างยึดโยงเหนียวแน่นอย่างจริงใจกับคุณธรรมที่ดูเหมือนว่าได้รับการกล่าวอ้างถึงใน " ค่านิยมสหกรณ์ " องค์กรเหล่านั้นฝ่าฟันจากประสบการณ์จริง ทั้งลองผิดลองถูก ทั้งล้มลุกคลุกคลาน บ้างก็มีอันเป็นไปต้องล้มหาย

ตายจาก และก็มีบ้างที่ไม่ค่อยทีเดียวซึ่งสามารถเติบโตล้มตาอ้าปากได้ มีหน้าซ้ำยังเป็นบทเรียน
 คู่ชุมชนอื่นๆ อีกมากมายให้ได้ไปปรับใช้ ความสำเร็จดังกล่าวช่างไม่แตกต่างจากที่สหกรณ์ต้น
 แบบได้บุกเบิกมาแล้ว จะต่างกันอยู่บ้างก็เพียงแต่ว่าองค์กรทั้งหมดนี้มิได้ถูกเรียกว่าเป็น
 " สหกรณ์ " เท่านั้น

เปิดปมสหกรณ์ไทย : ในอุ้งอำนาจวาทกรรม

จริงอยู่แม้ไม่อาจปฏิเสธได้ว่านับเป็นอัจฉริยภาพที่สำคัญประการหนึ่งของมนุษย์
 ในการที่สามารถสร้างสัญลักษณ์ (Symbol) เชิงภาษาเพื่อแทนความคิดที่เป็นนามธรรมได้ แต่
 คำว่า "สหกรณ์" ในภาษาไทยจะมีความหมายที่ไกลเกินไปกว่านั้นอย่างเชื่อมโยงเข้าไป
 ถึงการเป็นวาทกรรม (Discourse) ชุดหนึ่งตามนัยยะที่นักปรัชญาชาวฝรั่งเศส คือ มิเชล ฟูโก
 (Michel Foucault, 1926 - 1984) ได้วางไว้ อันเป็นระบบและกระบวนการสร้างหรือผลิตเอก
 ลักษณะและความหมายให้กับสรรพสิ่งต่างๆ ในสังคมที่ห่อหุ้มเราอยู่ ไม่ว่าจะเป็ความรู้ ความ
 จริง อำนาจหรือตัวตนของเราเอง หรือสิ่งที่สร้างขึ้นให้ดำรงอยู่และเป็นที่ยอมรับของสังคม
 ขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่เก็บกดหรือปิดกั้นมิให้เอกลักษณ์และความหมายของบางอย่างเกิดขึ้น
 หรือไม่ก็ทำให้เอกลักษณ์และความหมายของบางสิ่งที่ดำรงอยู่แล้วในสังคมเลื่อนหายไปได้
 พร้อมกันด้วย²⁸ ดังปรากฏว่าสำหรับสหกรณ์ในประเทศไทยนับถึงปัจจุบันนี้เป็นที่ยอมรับว่า
 เป็นการให้ความหมายจากภาครัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งโดยผ่านกระบวนการเชิงอำนาจที่ได้สร้าง
 ภาพของสหกรณ์ไว้ ดังนี้

" สหกรณ์ หมายความว่า สมาคมซึ่งได้จดทะเบียนแล้วตามพระราชบัญญัตินี้ถ้าพึง
 ถือได้ว่าจดทะเบียนแล้วตามพระราชบัญญัตินี้ " ²⁹ (พระราชบัญญัติสหกรณ์ พ.ศ. 2471)

ตามความหมายอย่างเป็นทางการในบริบทไทย สหกรณ์จึงได้รับการตีกรอบและ
 ถูกกำหนดพื้นที่ (Space) ไว้ชัดเจนด้วยคำสำคัญหนึ่ง คือ จดทะเบียน และความหมายดังกล่าว
 ยังคงได้รับการส้าทับตอกย้ำที่จะเดินหน้าไปตามนัยยะเดิมอีกต่อไป โดยการให้ความหมายใน
 เวลาต่อมา ดังนี้

" สหกรณ์ หมายความว่า คณะบุคคลซึ่งร่วมกันดำเนินกิจการเพื่อช่วยเหลือซึ่งกัน
 และกันและได้จดทะเบียนตามพระราชบัญญัติสหกรณ์นี้ " ³⁰ (พระราชบัญญัติสหกรณ์ พ.ศ.
 2511)

แม้จวบจนปัจจุบันการให้ความหมายแก่สหกรณ์จะมีการขยายความเพิ่มขึ้น แต่ก็มี
 ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่สหกรณ์แต่อย่างใด ดังปรากฏจากความหมาย ต่อไปนี้

"สหกรณ์ หมายความว่า คณะบุคคลซึ่งร่วมกันดำเนินกิจการเพื่อประโยชน์ทาง เศรษฐกิจและสังคม โดยช่วยตนเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และได้จดทะเบียนตามพระราชบัญญัตินี้" (พระราชบัญญัติสหกรณ์ พ.ศ. 2542)

จะเห็นได้ชัดเจนว่ากระบวนการเชิงอำนาจได้ชัดเจนที่จำเพาะสำหรับสหกรณ์ ข้อเท็จจริงในสังคมไทยที่ตามมาจึงเป็นภาพที่ปรากฏว่ามีองค์กรต่างๆ มากมาย โดยในจำนวนนั้นองค์กรไม่น้อยที่มีความเป็นสหกรณ์แต่มีอาจเรียกขานตนเองในนามสหกรณ์ได้ บรรดาองค์กรที่มีวิญญูณ สหกรณ์เหล่านี้ได้ก่อตัวอย่างสงบเสงี่ยม และไม่ปรารถนาจะต่อสู้กับอำนาจแห่งวาทกรรมที่สร้างความเป็นอื่น (Otherness) ให้แก่องค์กรตน แม้ว่าการเติบโต และสมรรถนะที่ยังประโยชน์ได้อย่างแท้จริงสู่มวลสมาชิกจากองค์กรที่กล่าวถึงข้างต้นเหล่านี้เป็นที่ประจักษ์อยู่มากมาย แต่ก็เป็นที่น่าเสียดายว่าด้วยอำนาจแห่งวาทกรรมทำให้การสหกรณ์ไทย จำต้องสูญเสียพลังอันเข้มแข็งเหล่านี้ไปอย่างไม่น่าจะเป็น ทั้งที่การผนึกองค์กรเหล่านี้เข้าใน ขบวนการสหกรณ์ไทยน่าจะเป็น โอกาสอันดีในการช่วยสร้างความเป็นปึกแผ่นแข็งแกร่งแก่ ขบวนการเอง สมดังที่นักปรัชญาร่วมสมัยท่านหนึ่ง คือ จัง โบดริลลาร์ด (Jean Baudrillard) ได้กล่าวไว้ว่า " ใครก็ตามติดอยู่กับความหมายย่อมตายด้วยความหมาย " (Whoever lives by meaning dies by meaning) ซึ่งสภาพดังกล่าวจะไม่ไกลเกินความเป็นจริงที่ได้ปรากฏและ กำลังปรากฏอยู่กับการสหกรณ์ไทยเท่าใดนัก

สถานการณ์ด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม

: สิ่งท้าทายสหกรณ์ที่ไม่เคยหยุดนิ่ง

ดังที่กล่าวตอนต้นแล้วว่าการสหกรณ์ไทยมิใช่เป็นสิ่งที่อยู่โดดๆ โดยมีพัฒนาการที่ เฉพาะของตนจากภายในเท่านั้น หากเป็นส่วนหนึ่งของระดับมหภาค คือ ชาติและโลกที่มีการเคลื่อนไหวปฏิสัมพันธ์กันตลอดเวลา อดีต ปัจจุบัน และอนาคตของการสหกรณ์ไทย ยังคงต้องคาบเกี่ยวไปมากับสถานการณ์เศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมมหภาคดังกล่าว สาธารณสำคัญของสถานการณ์ที่เกิดขึ้นมาแล้วในอดีตก็ดี หรือที่กำลังห้อมล้อมการ สหกรณ์ไทยในปัจจุบันนี้ก็ดี ล้วนมีความหมายต่อการสหกรณ์ไทยอย่างหยั่งรากลึกกลงไปทั้งใน ระดับบุคคล องค์กร และขบวนการสหกรณ์เองทั้งสิ้น พลวัตของสถานการณ์ล้วนมีส่วนเกี่ยว ข้องกับสหกรณ์ในทุกมิติแห่งกาลเวลา แต่สำหรับในทีนี้จะขอละมิติแห่งอดีตและปัจจุบันซึ่ง ได้กล่าวถึงไปบ้างแล้วในตอนต้น เพื่อทิ้งน้ำหนักลงยังภาพท้าทายที่รอการสหกรณ์ไทยอยู่เบื้อง หน้านับแต่บัดนี้เป็นต้นไป

ภาพสำคัญที่รอคอยอยู่เบื้องหน้าและคาดว่าจะปรากฏขึ้นในบริบทไทยอย่างต่อเนื่องไปอีกค่อนข้างยาวนานน่าจะผูกพันอยู่กับสถานการณ์ของโลก ดังนี้

1. กระแสโลกาภิวัตน์
2. การเคลื่อนย้ายกระบวนทัศน์
3. แนวทางหลังสมัยใหม่
4. วิฤตติสิ่งแวดล้อมและอุบัติภัยธรรมชาติ

แม้ทั้งหมดที่กล่าวนี้ได้สะท้อนที่จะเกี่ยวข้องกับสังคมไทยและการสหกรณ์ในบริบทไทยมาแล้วตั้งแต่ก่อนหน้า แต่นับเนื่องจากนี้ต่อไปอีกนับวันจะเป็นความสัมพันธ์เข้มข้นที่สหกรณ์ต้องเตรียมพร้อมต่อการรับมือไม่ว่าจะถูกจู่โจมหรือแทรกซึมเข้ามา

กระแสโลกาภิวัตน์ : คลื่นลูกใหญ่ที่ถาโถมสหกรณ์

โลกาภิวัตน์ เป็นกระบวนการผสมผสานระดับโลกที่กระบวนการเปลี่ยนแปลงผู้คน เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและการเมือง ขึ้นอยู่กับอิทธิพลระดับนานาชาติ และเป็นสิ่งที่ผู้คนตระหนักรู้ได้ถึงบทบาทของอิทธิพลเหล่านี้ในการใช้ชีวิตประจำวัน³¹ ปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เรามักเชื่อมโยงว่าเนื่องจากกระแสโลกาภิวัตน์นั้น แท้จริงเป็นผลพวงจากการหยั่งรากของโลกาภิวัตน์ที่มีมาตั้งแต่ครั้งโบราณกาล โดยสามารถกล่าวได้ว่ากระบวนการโลกาภิวัตน์ได้เริ่มต้นมาหลายพันปีแล้วเมื่อครั้งที่ผู้คนจากต่างวัฒนธรรมเริ่มมีการติดต่อระหว่างกันด้วยการอพยพย้ายถิ่น การค้า การพิชิตปราบปราม และการเผยแพร่ศาสนา นักวิทยาศาสตร์สังคมบางท่านก็มุ่งประเด็นไปที่เทคโนโลยีโดยเฉพาะอย่างยิ่งเทคโนโลยีการสื่อสารที่เป็นแรงผลักดันสำคัญสู่โลกาภิวัตน์³² แต่ไม่ว่าจะเริ่มต้นมาอย่างไร หรือเพราะเหตุใดก็ตามอาจประมวลลักษณะสำคัญของโลกาภิวัตน์ได้ดังนี้³³

1. โลกาภิวัตน์ คือ สภาวะที่โลกอยู่ในสภาพที่ต้องพึ่งพาต่อกัน
2. โลกาภิวัตน์ คือ การเผด็จการของนักโลกาภิวัตน์ (Globalizers)
3. โลกาภิวัตน์ คือ การแผ่ขยายการครอบครองของนักโลกาภิวัตน์ ในเวลาเดียวกันก็แผ่ขยายการถูกรับครอบครอง (Globalized) ไปยังผู้ที่ถูกนักโลกาภิวัตน์ครอบครองด้วย
4. โลกาภิวัตน์ คือ รวมโลกให้ผสมกลมกลืนกัน (Homogenization) จนเป็นแบบเดียวกัน (Uniformity)
5. โลกาภิวัตน์ คือ การสร้างความเกี่ยวกระหว่ระหว่างปัจจัยหรือตัวแปรที่เหมือนกันหรือต่างกันที่อยู่ในระบบเดียวกัน จะเป็นระบบการเมือง เศรษฐกิจ สังคม หรืออื่นใดก็ได้ในระดับโลก

6. โลกาภิวัตน์ คือ การทำลายขอบเขตอธิปไตยเดิม และขยายขอบเขตใหม่ ซึ่งมีผลเจือจางความเป็นอธิปไตยของรัฐ และความรู้สึกราชาดินนิคมของหมู่คนทั่วไปในระดับกลาง และท้องถิ่นในขอบเขตรัฐเก่า

ในปัจจุบันนี้เรามักพบการใช้คำว่าโลกาภิวัตน์ในความหมายเชิงเศรษฐศาสตร์เป็นส่วนใหญ่ แต่ใช้ว่าโลกาภิวัตน์จะอยู่นอกประเด็นของการเมือง สังคมวัฒนธรรม และเทคโนโลยีก็หาไม่ ดังนั้น จากกระแสโลกาภิวัตน์จึงย่อมสามารถแจกแจงลงไปในมิติต่างๆ ที่จะกล่าวถึงต่อไป ดังนี้

มิติทางเศรษฐกิจ

ในบริบทแห่งสังคมโลก ที่สะท้อนภาพกว้างของโลกาภิวัตน์ ได้แก่

- ชัยชนะของทุนนิยมและความพยายามในการรักษาตำแหน่งของผู้ชนะไว้ให้ยาวนาน
- การขยายฐานเศรษฐกิจทุนนิยมที่มีใหม่เพียงทุนการเงิน (Finance Capital) เท่านั้น แต่การเติบโตใหญ่ของทุนบริการ (Service Capital) ที่ไม่จำเพาะแต่ทุนการเงิน (Finance Capital) จะถึบตัวขึ้นมาเป็นทุนหลัก แต่ก่อนจะถึงขั้นนั้น ทุนวัฒนธรรม (Cultural Capital) จะทวีความสำคัญเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ³⁴
- ผลผลิตที่จับต้องไม่ได้จะเติบโตรวดเร็วกว่าสินค้าที่จับต้องได้ ซึ่งผลผลิตเช่นนี้แบ่งออกเป็น 4 รูปแบบ คือ บริการ (Services) สารสนเทศ (Information) บริการที่เป็นองค์ประกอบของสินค้า (Service Component of Products) และอารมณ์ (Emotion) เช่น ความเชื่อถือจงรักภักดีศรัยหือและความสัมพันธ์³⁵
- ความเร็ว (Speed) จะทำให้วงจรชีวิตผลิตภัณฑ์หดสั้นลงจากแรมปีเหลือแค่เดือนหรือแม้กระทั่งชั่วสัปดาห์เท่านั้น³⁶
- นิเวศเศรษฐศาสตร์ (Ecological Economics) และ ทุนนิยมธรรมชาติ (Natural Capitalism)³⁷
- การขยายขอบข่ายการพัฒนาอันเกิดจากการจัดการระดับโลกโดยมีตลาดโลก (Global Marketplace) เป็นกลไกสำคัญในการเปลี่ยนแปลง³⁸
- ความหลากหลายในกิจกรรมทางเศรษฐกิจในทุกภาคเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคบริการ
- เครือข่ายการครอบคลุมของมาตรฐานการผลิตสากล ที่ส่งผลต่อกระบวนการผลิตสินค้าและบริการ
- การรณรงค์รักษาไว้ซึ่งการค้าเสรีแบบร่วมกันผูกขาดที่กระทบต่อธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่คนแข็งแรงควรช่วยคนอ่อนแอ แต่ปัจจุบันเกิดโครง

- สร้างใหม่ คือ การหาเงินกับคนอ่อนแอ ทำธุรกิจกับความยากจน หาเงินกับความเมตตา วิ่งไล่ตามการค้าเสรีแบบร่วมกันผูกขาดที่ขัดต่อโครงสร้างความสัมพันธ์ ความเป็นธรรมแก่นุชย์และจริยธรรม
- ช่องว่างที่ถ่างกว้างขึ้นระหว่างความร่ำรวยกับความยากจนของประเทศที่ถือว่าเจริญแล้วกับประเทศที่กำลังพัฒนา
 - เศรษฐกิจระหว่างประเทศนับวันจะส่งผลกระทบต่อรายได้ งาน และเสถียรภาพทางเศรษฐกิจในนานาประเทศ ด้วยความมุ่งมั่นที่การผลิตต้นทุนต่ำ การโยกย้ายฐานผลิตไปยังแหล่งแรงงานราคาถูก แหล่งแรงงานที่มีทักษะเหมาะสม แหล่งที่ใกล้ชิดกับทรัพยากร ทำให้การเคลื่อนย้ายเงินทุน และเทคโนโลยีการผลิต ตลอดจนผลกระทบจากกระบวนการผลิต จะยังคงสะพัดอยู่ต่อไป
 - การผูกขาดในนามการค้าเสรี จากอำนาจของบริษัทเชื่อมโยงกับแนวคิดการเปิดการค้าเสรีที่พิสูจน์ให้เห็นอย่างเด่นชัดว่าในโลกของธุรกิจการค้า นั้น ล้วนแต่ต่างแสวงหาอำนาจแห่งการค้าให้แก่ตนทั้งสิ้น และภายใต้โครงสร้างระดับชาติ ระดับโลก ล้วนแต่มียักษ์ใหญ่ยืนตะมึนควบคุมอยู่ทั้งสิ้น³⁹
 - ฯลฯ

ในบริบทสังคมไทยที่ยังยึดอยู่กับการหมุนตามโลก หากพิจารณาจากแง่มุมระหว่างผู้กระทำ คือ นักโลกาภิวัตน์ กับผู้ถูกระทำ คือ ผู้ถูกรอบงำ สถานภาพที่ชัดเจนของสังคมไทยจะค่อนข้างไปในทางฟากของผู้ถูกระทำเสียเป็นส่วนใหญ่ โดยภาพสะท้อนแห่งสังคมไทยที่ถูกกรุมเร้าด้วยกระแสโลกาภิวัตน์ที่น่าจะปรากฏ ได้แก่

- การสร้างพื้นที่ในตลาดโลกด้วยการมุ่งสู่การผลิตเพื่อรับใช้สังคมอื่นบนต้นทุนแห่งทรัพยากรในสังคมไทย
- แหล่งรองรับแรงงานอพยพทั้งระหว่างเขตแดน และการอพยพเคลื่อนย้ายกันเองในเขตแดน
- การถูกตีจากและโยกย้ายฐานการผลิตบางด้านออกจากไทย เพราะศักยภาพในการขยายตลาดภายในของสินค้าต่างชาติมีอัตราที่น้อยกว่าในเชิงเปรียบเทียบ กับบรรดาประเทศเพื่อนบ้านหรือประเทศอดีตสังคมนิยม เช่น เวียดนาม จีน
- การยึดมั่นในระเบียบและข้อตกลงตามมาตรฐานสากล
- การวิ่งตามเครื่องมือผลพวงของตลาดเสรี เช่น การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ (Privatization)
- ฯลฯ

มิติทางการเมือง

ในบริบทแห่งสังคมโลกกระแสที่ชัดเจนภายใต้โลกาภิวัตน์ ได้แก่

- การครอบครองของระเบียบโลกใหม่ (New World Order) อย่างเป็นทางการของอุดมการณ์เศรษฐกิจทุนนิยม
- การปกป้องคำฐาประชาธิปไตยเพื่อการปกครองโดยคนส่วนใหญ่โดยมีรูปแบบที่จะเคลื่อนจากประชาธิปไตยแบบมีตัวแทน สู่ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมมากขึ้น โดยอาศัยกลไกของประชาชาติ และประชาสังคม เป็นพลังขับเคลื่อน
- ความยุ่งเหยิงของประชาธิปไตยในฐานะอีกด้านหนึ่งของเหรียญ อันนำสู่ความไร้ความ ไม่ลงรอยกัน เพราะกติกาของเสียงข้างมากที่อยู่เหนือความถูกต้อง
- อุดมการณ์ทางการเมืองของโลกเสรีที่มาแรงเหนืออุดมการณ์อื่น หากแต่ยังคงเผยช่องโหว่ที่ไร้ความเป็นธรรม ขาดความยุติธรรม และแฝงไว้ซึ่งการทำลายมนุษยธรรมตามแนวคิดอัตถประโยชน์นิยม (Utilitarianism) การแสวงหาความหลุดพ้นจากสภาพดังกล่าว ย่อมเป็นไปได้ที่จะเปิดโอกาสสู่การมาเยือนของอุดมการณ์อื่น ดังนั้น การปะทะและต่อสู้ไม่ว่าจะในหรือนอกรูปแบบยังคงต้องเกิดขึ้นและทวีความรุนแรงยิ่ง ๆ ขึ้น
- ฯลฯ

ในบริบทแห่งสังคมไทยซึ่งประกาศตนแน่วแน่ในการยึดตามระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ภาพปรากฏที่สำคัญน่าจะ ได้แก่

- พิมพ์เขียวการปกครองและการบริหารจัดการตามกระแสกระจายอำนาจ (Decentralization)
- การแบ่งขั้วชัดเจนระหว่างพวกโลกานิยม (Globalism) กับชุมชนนิยมหรือท้องถิ่นนิยม (Localism)
- สิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานของสังคมท้องถิ่นที่ถูกทำลายด้วยการแผ่อำนาจอิทธิพลของทุนนิยมโลก
- การเสริมสร้างพลังอำนาจ (Empowerment) ในรูปแบบทางการ
- การตรวจสอบด้วยอำนาจประชาชน
- ฯลฯ

มิติทางสังคมและวัฒนธรรม

ในบริบทแห่งสังคมโลกที่ถูกเร่งด้วยความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีทำให้การเชื่อมโยงติดต่อสัมพันธ์กันทำได้อย่างรวดเร็ว และย่นระยะทางในการรับรู้จากแหล่งข้อมูลที่ห่างไกล สภาพสังคมและวัฒนธรรมอย่างที่คุณเหมือนกันทั้งโลก ได้แก่

- ครอบครัวยุคใหม่ คือ จุดกระทบที่เปราะบางซึ่งต้องรับมือกับการ โดมทับของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรวดเร็ว ดังนั้น ยุทธศาสตร์การยึดกุมครอบครัวน่าจะเป็นหัวใจหลักในการป้องกันแก้ไขปัญหาสังคมจนถึงการบ่อนทำลายสังคม ที่โดยด้านหนึ่งจะก่อให้เกิดการพึ่งพิงภายนอกอื่นๆ ขึ้น ซึ่งทำให้การเกาะเกี่ยวในครอบครัวไร้สมรรถภาพ หรืออีกทางด้านหนึ่งด้วยความแข็งแกร่งของครอบครัวคุณภาพก็จะเป็นการสร้างพลังความเข้มแข็งจากภายในของประชาสังคม (Civil Society) ดังนั้น นโยบายต่างๆ จึงไม่อาจละเลยไปจากเสรีภาพและความเป็นอยู่ที่ดีของครอบครัว
- การวิ่งตามกระแสบริโภคนิยม (Consumerism) อย่างไม่ลืมหูลืมตา และลุ่มหลงในปัจเจกชนนิยม (Individualism) ที่นำพาสู่การให้ความสำคัญต่อประโยชน์ส่วนตน (Self - interest)
- การคำนึงถึงสิทธิมนุษยชน (Human Rights) สำหรับทุกเพศ ทุกวัย ทุกเชื้อชาติ และการเรียกร้องความโปร่งใสทุกพื้นที่ให้สถาปนาธรรมาภิบาล (Good Governance) ในทุกระดับของระบบสังคม ทั้งเพื่อมโนธรรมและเพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองตลอดจนเพื่อเป็นเครื่องมือทางธุรกิจ
- การปะทะกันระหว่างประโยชน์ส่วนตัว (Self - interest) กับ ประโยชน์ส่วนรวม (Mutual - interest) จะขยายตัวมากขึ้น
- การแพร่ขยายและประชาสัมพันธ์ค่านิยมและวัฒนธรรมที่เอื้อและที่สามารถเป็นสินค้าได้
- การพัฒนาสังคมในระดับชาติจะคำนึงถึงพื้นฐานความแตกต่างทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์มากขึ้น ส่วนในระดับท้องถิ่นจำเป็นต้องให้เป็นการตอบสนองต่อความต้องการและความปรารถนาเฉพาะของแต่ละชุมชน⁴⁰
- สังคมแห่งความรุนแรงยังคงขยายตัวออกไปทั้งรูปแบบและความหนักหน่วงในทุกปริมาณของสังคม อบรมมุข การกดขี่ทารุณกรรม และการรังเกียจเหยียดฉันท์ด้วยข้อจำกัดที่ยืดหยุ่นต่างยังคงไม่หยุดยั้ง
- การต่อสู้ระหว่างต่างเอกลักษณ์วัฒนธรรม ความแตกต่างอย่างแตกแยกและการกลบรัศมีกันด้วยการกดขี่เชิงอำนาจก็ยังคงดำเนินต่อไป แม้ความขัดแย้งเชิงอุดมการณ์จะคลาไคลลงไปมากแล้ว แต่ความขัดแย้งที่พัฒนาจากสายที่ผิด (Fault Lines) ระหว่างอารยธรรมยังคงถูกใช้เพื่อการแสวงหาประโยชน์แก่ผู้นำหรือกลุ่มทางการเมือง⁴¹

- ๑๑๑

ในบริบทแห่งสังคมไทยซึ่งได้รับการส่งผ่านกระแสโลกมาเต็มๆ อย่างรวดเร็วโดยเทคโนโลยีการสื่อสารที่ทุกคน ทุกครัวเรือน มีสิทธิเข้าถึงได้ง่ายขึ้นนั้น ย่อมเกิดการหล่อหลอมทางสังคมและวัฒนธรรมในทิศทางต่างๆ เช่น

- การติดอยู่กับปัญหาสังคมพื้นฐานซึ่งยังเรื้อรังอย่างไม่จบสิ้น เช่น ความยากจน สุขภาพอนามัย การศึกษา อาชญากรรม สิ่งเสพติด หมกมุ่นกามารมณ์ และความเสื่อมโทรมทางศีลธรรม เป็นต้น
- ระบบสวัสดิการสังคมที่ถอยห่างจากฐานคุณธรรมแห่งความเมตตา กรุณา มาสู่การปฏิบัติเพียงให้ลู่วางตามหน้าที่ที่รับผิดชอบ
- วัฒนธรรมบริษัท (Corporate Culture) ที่แพร่เข้าไปในการจัดการทุกองค์การ เช่น โรงพยาบาล สถานสังคมสงเคราะห์ องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นระดับต่างๆ เป็นต้น
- การปะทะและขัดแย้งระหว่างวัฒนธรรมต่างรุ่น เช่น วัฒนธรรมของรุ่นหรือรุ่นอดีตกับวัฒนธรรมเยาวชนรุ่นใหม่ที่กำลังคร่าไปด้วย น้ำเมา ยาเสพติด อิสรเสรี และฟรีเซ็กซ์
- การดึงเอาค่านิยมมาเป็นจุดขายและใช้เป็นเครื่องมือการจัดการ
- การเอาตัวรอดไม่ไยดีต่อปัญหาสังคมไม่ว่าใกล้หรือไกลตัว
- การดิ้นรนแสวงหาทางออกโดยการมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางขึ้น โดยมีประชาชนเป็นฐานและศูนย์กลางการพัฒนา
- ภาวะครอบครัแตกสลาย ซ้ำซากด้วยประเพณีความจำเจ (Routinization) ในครอบครัวย่างปราศจากความอบอุ่น และการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในครอบครัว เช่น การดูแลทารก ผู้ป่วย และคนชรา ที่ส่งผ่านให้อยู่ในมือของผู้ที่มีใช้เครือญาติ
- วัฒนธรรมการยอมรับความผิดพลาดบกพร่องโดยสุจริต
- การยกระดับและให้ความสำคัญอย่างเสมอภาคแก่ผู้อยู่ชายขอบสังคม (Marginalised) เช่น ผู้พิการ กลุ่มชนส่วนน้อย
- ๑๑๑

กระบวนทัศน์ : อำนาจที่มองไม่เห็นที่กุมบังเหียนสหกรณ์

กระบวนทัศน์ (Paradigm) หรือ ทัศนนะแม่บท หมายถึง ความคิดหรือทัศนนะพื้นฐานในการมองโลกที่เป็นต้นตอของความคิดหรือทัศนนะอื่นๆ ดังนั้น การเปลี่ยนแปลง

ทัศนะแม่บท จึงย่อมมีความหมายในเชิงการเปลี่ยนแปลงอย่างถึงรากถึงแก่นในทางความคิด การรับรู้และคุณค่าต่างๆ ซึ่งทำให้เกิดทัศนะการมองสภาพความเป็นจริงแบบหนึ่ง⁴² กระบวนทัศน์ชุดหนึ่ง ๆ ได้ครอบคลุมวิถีคิดและขยายผลออกไปในทางปฏิบัติอย่างมากมาหลายด้านอย่างยาวนานนับศตวรรษ แต่ในช่วงปัจจุบันปรากฏการณ์ต่างๆ ได้สะท้อนถึงการเคลื่อนย้ายในการเปลี่ยนจากกระบวนทัศน์ชุดหนึ่งสู่อีกชุดหนึ่งอย่างชัดเจนขึ้นเรื่อย ๆ เป็นต้นว่า

- รากฐานความคิดอันมีต้นกำเนิดจากวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์และอุตสาหกรรมที่กำลังก่อตัวขึ้น วัฒนธรรมการเรียนรู้อันยังผลให้เกิดองค์ความรู้และโลกทัศน์ที่แยกส่วน แม้จะยังคงสืบทอดต่อเนื่องไปอีก แต่ด้วยช่องโหว่ของฐานคิดดังกล่าวก็มีส่วนกระตุ้นให้เกิดการเคลื่อนย้ายกระบวนทัศน์ในการพิจารณาสาระอย่างเป็นองค์รวมมากขึ้น
- ความจริงทางวิทยาศาสตร์ เหตุผลทางวิทยาศาสตร์ และวิธีการทางวิทยาศาสตร์ กำลังถูกเขย่าบั่นทอน การยึดติดในวิธีวิทยาแบบใดแบบหนึ่ง นอกจากจะเป็นมายาภาพแล้วยังเป็นตัวขัดขวางความก้าวหน้า ฉะนั้น สิ่งสำคัญที่สุดคือการเปิดโอกาสให้ใช้วิธีการต่างๆ ได้อย่างเป็นอิสระ ถึงแม้ว่าวิธีการนั้นจะดูนอกคอกก็ตาม⁴³
- การเสื่อมสลายของปิตาธิปไตย (Patriarchy) ที่ถูกท้าทายด้วยกระแสสตรีนิยม (Feminism) และเปิดพื้นที่ให้ผู้หญิงมีบทบาทในการกำหนดระบบต่างๆ เช่น พื้นฐานของระบบปรัชญา ระบบสังคมและระบบการเมือง มากขึ้น
- การเปลี่ยนเส้นทางจากวิถีคิดเชิงกลไกแบบเดสคาร์ทส์ - นิวตัน สู่อารยธรรมถึงแก่นแท้วิถีคิดของทฤษฎีควอนตัม (Quantum Theory) ที่ไม่มี "สิ่งใดสิ่งหนึ่ง" มีแต่การโยนโยนความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่างๆ เป็นองค์รวม และสอดคล้องกับลักษณะทางนิเวศน์วิทยา⁴⁴ ตลอดจนทฤษฎีโกลาหล (Chaos Theory) ที่คำนึงถึงการเปลี่ยนแปลงอย่างไม่ต่อเนื่อง ซึ่งความไร้ระเบียบเล็กน้อยครั้งแต่เมื่อเกี่ยวพันต่อสภาพแวดล้อมอย่างเป็นลูกโซ่ ก็จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมหาศาลได้ในที่อื่น ดังที่เรียกขานกันว่าผลกระทบพลั้งผีเสื้อ (Butterfly Effect)
- จุดเน้นทางเศรษฐศาสตร์ที่เปลี่ยนจากการคิดแต่การเติบโตสู่ปัญหาในวิธีการจัดสรรกระบวนกรเติบโต หันมาชูประเด็นการจัดสรรทรัพยากรในปริมาณที่กำหนดในหมู่ผู้บริโภคแต่ละรายและแต่ละกิจการ⁴⁵
- ความไม่ครอบคลุม และช่องโหว่ของบรรดาทฤษฎีหลักต่างๆ ที่พัฒนาขึ้นมากกว่า 200 ปี บนความลำเอียงที่เข้าข้างเสรีนิยมก็ดี วิทยาศาสตร์ก็ดี และคริสตศาสนาบางช่วงเวลาก็ดี กำลังถูกตั้งคำถามมากมายเมื่อต้องเผชิญกับปัญหาในรูปแบบที่แตกต่างไปจากเดิม เช่น การโคลนนิ่งมนุษย์ การตัดแปลงทางพันธุกรรมในพืชและสัตว์ การพิทักษ์สิทธิทางสังคม (Social Advocacy) แก่ผู้เสียเปรียบ และผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย
- ฯลฯ

สำหรับในบริบทไทยนั้นกล่าวได้ว่าการตกอยู่ในฐานะเป็นผู้นำเข้าหรือผู้ถูกยึดเยียด กระบวนทัศน์ต่างๆ ที่แปลกแยกจากพื้นฐานสังคมไทยได้นำพาสู่ทางแพร่งของกระบวนทัศน์สำคัญ 2 ข้อ คือ กระบวนทัศน์ที่นิยมและคล้อยตามตะวันตก กับการหันกลับมาหรือฟื้นกระบวนทัศน์จากภูมิปัญญาตะวันออกที่มีศาสนาเป็นฐาน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ ศาสนาพุทธที่มีอิทธิพลสูงในสังคมไทย การแสวงหาทางออกโดยการเชื่อมโยงปรัชญาทางศาสนากับวิชาการต่างๆ ที่เคยนำเข้าจากตะวันตกจะมีมากขึ้นในทุกสาขา

แนวทางหลังสมัยใหม่ : เส้นทางยาวไกลสำหรับการสหกรณ์

วิถีชีวิตและโลกทัศน์ตามแนวทางหลังสมัยใหม่ หลังนวยุค หรือ แบบโพสต์โมเดิร์น (Postmodern) เป็นเสมือนอีกกระแสคลื่นที่พัดเข้ามาอย่างคาบเกี่ยวกับคลื่นแห่งสมัยใหม่ (Modern) ที่เป็นกระแสร่วมสมัย การปะทะกันระหว่าง 2 กระแสดังกล่าว ส่วนหนึ่งย่อมก่อให้เกิดการแตกแยกรุนแรงแบ่งเป็นคนละฝ่ายประจันหน้ากัน แต่อีกส่วนหนึ่งจะเกิดการผสมผสานเพื่อแสวงหาความกลมกลืนร่วมกัน

กระแสโพสต์โมเดิร์น จะไม่เลื่อมใสในวรรณกรรมหลัก (Grand Narratives) ที่พยายามสร้าง " ทฤษฎีหลัก " (Grand Theory) สำหรับกำหนดองค์ความรู้ที่เป็นสากลสำหรับมนุษยชาติ⁴⁶ คุณลักษณะสำคัญของสังคมหลังสมัยใหม่ ก็คือ⁴⁷

1. ถือว่าความจริงทั้งหลายย่อมแตกต่างกันไปตามกาลเทศะ ในแต่ละท้องถิ่นมีชุดของความจริงของตนเอง
2. ไม่มีระบบความเชื่อชุดใดชุดเดียวที่จะสามารถอธิบายความจริงได้ ดังนั้น การมีหลายฝ่าย การมีส่วนร่วม การเสริมพลังอำนาจ และการยอมให้มีทางเลือก เป็นสิ่งที่ต้องได้รับการคำนึงถึง
3. การใช้เหตุผลอย่างเข้มข้น การสร้างมาตรฐานสากล การผูกขาดวิธีคิดโดยกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งไม่อาจนำมาพาให้เข้าสู่ความจริงทั้งหลายที่มีอยู่ได้
4. ความจำเป็นที่ต้องทำความเข้าใจร่วมกันในระหว่างต่างวัฒนธรรมอย่างไม่มีศูนย์กลางที่สะท้อนถึงตนเอง ไม่มีแม้แต่การจัดรูปแบบความคิด แต่จะยอมรับความแตกต่างความขัดแย้งอย่างไม่มีเกณฑ์ใดๆ ที่ถือว่าเป็นสากล

กระแสข้างต้นปรากฏชัดเจนนับตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา อย่างเป็นทางการที่แตกต่างจากยุคสมัยใหม่ โดยครอบคลุม ชนทางสังคม ชุมชน ความจงรักภักดีต่อชาติ หรือ ความคาดหวังทางสังคมที่เชื่อมโยงกับประเด็นของเชื้อชาติ หรือ เพศ เหล่านี้จะมีส่วนน้อยลงๆ ทุกทีในการกำหนดวิถีชีวิตผู้คน แต่ผู้คนจะเป็นอิสระที่จะบากบั่นเพื่อสร้างอัตลักษณ์ของตนเอง⁴⁸ แม้จะเป็นอัตลักษณ์ที่มั่นคงน้อยและเปราะบางมากก็ตามที ซึ่งในบางทัศนะก็ยังคงเห็น

ว่า ภาวะหลังสมัยใหม่นี้ยังไม่สามารถอธิบายซัดถึงกิจกรรมประจำวันที่ซับซ้อนได้ เพียงแต่ให้เห็นถึงภาวะต่างๆ ไปที่ไม่ปรากฏข้อใจความ⁴⁹

แนวทางดังกล่าวทำให้สังคมไทยจำเป็ที่ต้องเตรียมพร้อมรับกับภาวะพหุลักษณะ (Pluralism) ที่เปิดทางให้ทุกความแตกต่างได้แสดงออก ให้วัฒนธรรมย่อยที่แตกต่างกันเป็นที่ยอมรับอย่างเสมอภาคกัน⁵⁰ และการกำหนดอัตลักษณ์ (Identity) ประกาศตัวตนอย่างมีความเป็นตัวของตัวเองมากขึ้น

ดังนั้น นับวันความหลากหลายแบบต่างๆ จะมีมากขึ้นในทุกวงการ ไม่ว่าจะเป็นด้าน ความคิด ความเป็นอยู่ จริยธรรม ศิลปะ อาชีพ การศึกษา เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม การสื่อสาร การพักผ่อนหย่อนใจ ฯลฯ อันย่อมยังผลให้การสหกรณ์ไทยไม่อาจหยุดอยู่เพียงในแบบแผนตามประเภทหรือขั้นตอนตามที่เคยชินกันมาได้อีกต่อไป หากแต่จำเป็นต้องสกัดกั้นบรรดาข้อจำกัดต่าง ๆ ที่ทำให้สหกรณ์ขาดความคล่องตัวในการเผชิญหน้ากับกระแสดังกล่าว

สิ่งแวดล้อมและอุบัติภัยธรรมชาติ : ปัญหาร่วมสมัยทั้งอดีต ปัจจุบันและอนาคต

การสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติและ การขยายตัวของมลภาวะจะเป็นปัญหาที่ยังทวีความรุนแรงมากขึ้น ปฏิกริยาเรือนกระจกเป็นเพียงภาพสะท้อนเดียวให้โลกคำนิ่งถึงผลอันน่าสะพรึงกลัวที่จะเกิดขึ้น แต่ผลพวงจากการปฏิวัติทางเทคโนโลยีชีวภาพ การปรับแต่งและตัดต่อทางพันธุกรรมไม่ว่าจะเป็นในพืช สัตว์ หรือแม้กระทั่งในมนุษย์ ตลอดจนเทคโนโลยีทางอุตสาหกรรมและบริการ แม้ส่วนหนึ่งจะเป็นความพยายามของมนุษย์เพื่อให้เกิดความคุ้มค่าและประหยัดมากที่สุด แต่ในทางกลับกันการคืบคลานของความไม่สอดคล้องสมดุลกับธรรมชาติย่อมเป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ การเกิดขึ้นของอุบัติภัยธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นพายุฝน ฝนแล้ง โคลนถล่ม ภูเขาทะเลาะ แผ่นดินไหว และทุกพิภพภัยตลอดจนโรคระบาดต่างๆ ย่อมเป็นภาวะที่มนุษยชาติต้องเผชิญอย่างมีอาจหลีกเลี่ยง แน่แน่นอนว่าผลแห่งการกระทำในอดีตและปัจจุบันด้วยน้ำมือมนุษย์ได้ตั้งเค้าทะมึนและอาจจู่โจมชาวโลกอย่างกระทันหันได้ไม่วันใดก็วันหนึ่ง

สำหรับในบริบทสังคมไทยซึ่งเคยเป็นอยู่ข้าวอูนน้ำ เป็นแหล่งอันอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรและพืชพันธุ์ต่างๆ ก็กำลังถูกทำลายด้วยน้ำมือของสังคมไทย ทั้งในฐานะเป็นผู้กระทำการเอง เป็นผู้ดูดาปล่อยปละละเลย เป็นผู้สนับสนุนและเห็นดีเห็นงาม เท่านั้นยังไม่พอ แรงกระหน่ำจากอิทธิพลแห่งความวิกฤติของสิ่งแวดล้อมในระดับโลกยังเสริมแรงซ้ำเข้ามาอีก

ดังนั้น ถ้าพึ่งความหวังใจและอนาทร้อใจต่อปัญหาดังกล่าวคงไม่เพียงพอเสียแล้ว แต่การบรรณรค์ด้วยการปฏิบัติอย่างจริงจังจำเป็นต้องได้รับการฟื้นฟู

โอกาสและอุปสรรคสำหรับการสหกรณ์ไทย

ในการประมวลภาพสถานการณ์ภาวะแวดล้อมทั้งหมดทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม ที่เป็นบริบทสำหรับการสหกรณ์ไทยนั้น นับเป็นภาระงานที่มากมายเอา การและไม่รู้จักจบ ดังนั้น จากเพียงการมองผ่านอย่างรวบรัดดังกล่าวข้างต้น ในทุกสถานการณ์ ล้วนมีความสามารถในการเป็นได้ทั้งโอกาสและอุปสรรคต่อสหกรณ์ เปรียบดังลักษณะของ เหยี่ยวสองด้านที่สุดแต่ผู้ครอบครองจะรับหรือนำส่วนใดมาใช้ เนื่องจากผู้เขียนตั้งอยู่บนฐาน คิดที่ว่าในทุกสิ่งที่มีมองเห็นว่าเป็นโอกาสย่อมสามารถเป็นอุปสรรคได้ในตนเอง และในทาง กลับกัน ในบรรดาอุปสรรคนั้นก็ล้วนมีส่วนในการสร้างโอกาส อิทธิพลของแต่ละสถานการณ์ มีอาจมีต่อสหกรณ์อย่างแยกขาดเบ็ดเสร็จระหว่างโอกาสและอุปสรรค ประเด็นสำคัญจึงอยู่ที่ว่า การสหกรณ์ไทยจะทำความเข้าใจกับแต่ละสถานการณ์นั้นอย่างไร ดีความและขยายมุมมอง ออกไปได้มากแค่ไหน ยกตัวอย่าง เช่น

- การหันมองออกข้างนอก (Outward - oriented) มุ่งไปที่ตลาดโลก (Global Marketplace) ในฐานะเป็นกลไกสำคัญในการเปลี่ยนแปลง แน่นนอนส่วนหนึ่ง ย่อมทำให้เห็นช่องทางและโอกาสทางธุรกิจที่ได้จากการคาดการณ์ทิศทาง และอุปสงค์ - อุปทานของสินค้าในตลาดโลก ซึ่งหากสามารถผสมผสานกันได้กับ ความสามารถหลัก (Core Competencies) ที่ธุรกิจสหกรณ์นั้นๆ และที่แต่ละ ขบวนการสหกรณ์มี ย่อมสามารถเอื้อต่อการเติบโตและอำนวยประโยชน์กลับ สู่สมาชิกได้มากขึ้น แต่ในทางกลับกัน จากบทเรียนในอดีตที่มีไม่น้อยที่ สหกรณ์กลับเป็นผู้ทำลายสมาชิกเองเพราะด้วยการตัดสินใจวิ่งตามตลาดโลก และพัวพันกับตลาดโลก
- การยกระดับและให้ความสำคัญอย่างเสมอภาคแก่ผู้อยู่ชายขอบสังคม เช่น ชนกลุ่มน้อย ผู้คิดเชื่อเอดส์ คนพิการ ฯลฯ ส่วนหนึ่งย่อมเป็นโอกาสในการ สร้างสรรค์สหกรณ์ใหม่ๆ ที่เป็นธุรกิจที่สนองตรงตามความต้องการเฉพาะ ของกลุ่มชนนั้นๆ ได้ด้วยกลุ่มตนเอง หรือการขยายโอกาสที่ในสหกรณ์อื่นจะ คึงเข้าร่วมกิจกรรมเป็นเจ้าของร่วมกัน เพื่อประโยชน์ร่วมกัน แต่ในทางกลับ กันก็อาจนำสู่ความแบ่งแยก แยกต่าง ด้วยอคติพื้นฐานในข้อจำกัดที่เข้มต่างๆ ได้
- การเผชิญอุปสรรคที่ยังความสูญเสียทั้งต่อผู้คน องค์กรและชุมชน อาจจะทำให้ ยากในการรื้อฟื้นสิ่งที่ได้ช่วยกันสร้างสรรค์มาแล้ว ความท้อแท้ หดหู่ หมด กำลังใจ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้อย่างไม่อาจหลีกเลี่ยง แต่ท่ามกลางความพินาศ เหล่านั้นก็ยังมีอีกมากที่เป็นการกระตุ้นให้เกิดพลังที่จะเข้มแข็ง และที่สำคัญ

คือ พลังแห่งความสามัคคี เอื้ออาทรต่อกันและกันอย่างจริงใจที่ส่งผลให้เกิด การพลิกฟื้นหรือแม้กระทั่งสร้างใหม่ตามแนวทางสหกรณ์

- การเคลื่อนย้ายกระบวนทัศน์ที่นำสู่การดึงปรัชญาศาสนาและภูมิปัญญาที่เคย ถูกทอดทิ้งในท้องถิ่นให้มีชีวิตชีวาขึ้น ย่อมเป็นโอกาสสำหรับสหกรณ์ที่จะนำ พาสมาชิก องค์กรและขบวนการสหกรณ์ ให้สามารถดำเนินไปอย่างสอดคล้องกับวิถีที่ยั่งยืนในสังคมไทยได้มากขึ้น แต่ในทางกลับกัน หากด้วย มุมมองของการนำเอาปรัชญาหรือภูมิปัญญาเหล่านั้นมาเป็นเพียงจุดขาย มา เป็นสินค้า มาเป็นการสร้างกำไรแก่สหกรณ์ ในที่สุดย่อมเป็นการทำลายรากเหง้าความคิดและอาจบ่อนทำลายสหกรณ์เองได้ในที่สุด
- ฯลฯ

แนวทางการปรับตัว

การปรับตัวที่เป็นไปได้สำหรับสหกรณ์อาจแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ

1. การปรับตัวเพื่อคงร่างสหกรณ์ นั่นคือ ความพยายามให้องค์กรอยู่รอดเป็นที่พึงพิงของมวลสมาชิกได้อย่างแท้จริง แน่ใจว่าเพื่อการนี้ความสำเร็จในเชิงธุรกิจจำเป็นต้องมี และต้องพยายามให้เกิดขึ้น ความสามารถในเชิงธุรกิจตามความสามารถหลัก (Core Competencies) ของสหกรณ์ที่สามารถปรับตัวและเท่าทันสถานการณ์ที่แปรเปลี่ยน ไม่ว่าจะด้านใด ๆ นับว่ามีความสำคัญยิ่ง การยึดโยงอยู่กับการดำเนินธุรกิจตามจารีตแบบที่เคยทำ ๆ กันมา ย่อมไม่เป็นการพอเพียง หากแต่การคำนึงถึงความต้องการของสมาชิกสหกรณ์อย่างอาทรต่อรอบข้างเท่านั้นที่จะเป็นหัวใจสำคัญที่จะสร้างความมั่นคงแก่สหกรณ์ต่อไปได้ เพราะพลังผลักดันที่สำคัญของสหกรณ์มิใช่อยู่ที่กำไร แต่อยู่ที่ความต้องการของบุคคลเหล่านี้ต่างหาก นอกจากนี้ การแบ่งขั้วระหว่างสหกรณ์ของสมาชิกผู้เป็นผู้บริโภค กับสหกรณ์ของสมาชิกผู้เป็นผู้ผลิต อาจไม่เพียงพอแล้วต่อการต่อสู้เพื่อความอยู่รอดและต่อความสามารถในกำหนดชีวิตตนเองได้ของสมาชิก แม้อาจจะเป็นอุดมคติที่ทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภคจะอยู่ในร่มเงาเดียวกัน แต่สถานการณ์ดังกล่าวเท่านั้นที่จะทำให้สมาชิกสหกรณ์ ผู้เป็นเป้าหมายสุดท้ายของการสหกรณ์สามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีเสรีภาพที่แท้จริง
2. การปรับตัวเพื่อคงจิตวิญญาณสหกรณ์ นั่นคือ ความพยายามให้ทุกชีวิตที่ผ่านเข้ามาในการสหกรณ์อย่างน้อยที่สุดก็ได้เข้าถึงและสามารถสะท้อนออกซึ่งค่านิยมสหกรณ์ การเติบโตแต่เพียงร่างอย่างเดียวไม่เพียงแต่ไม่สามารถสะท้อนถึงความ

สำเร็จของสหกรณ์ได้เท่านั้น แต่ยังเป็นประจักษ์พยานที่แสดงถึงความเป็นอื่นจากสหกรณ์ ฉะนั้นในขณะที่ต้องเร่งสร้างธุรกิจให้ตรงตามความต้องการสมาชิกดังกล่าวแล้วตอนต้น การอัดฉีดค่านิยมสำคัญสำหรับสหกรณ์ต้องควบคู่ไปด้วยพร้อมกันในทุกการตัดสินใจ ทุกการกระทำ และทุกกิจกรรม ทั้งในระดับบุคคล กลุ่ม องค์กร และขบวนการ ซึ่งแนวทางที่สำคัญเพื่อการนี้ไม่มีอะไรจะดีไปกว่าการให้รู้ ให้เข้าใจ และให้ปฏิบัติ

ความส่งท้าย

ธรรมชาติของสรรพสิ่งทุกอย่างบนหน้าโลกล้วนเปลี่ยนแปลง การพยายามทำความเข้าใจกับการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ต่างๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทที่ครอบคลุมสหกรณ์ไทยนั้นนับว่ามีความสำคัญและจำเป็นยิ่ง และความพยายามปรับตัวเปลี่ยนแปลงให้สหกรณ์อยู่รอดได้ปลอดภัยก็จะเป็นภาระหนักหนาและสาหัสสากรรจ์พอตัวอยู่ ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยภูมิปัญญาที่ต้องตั้งอยู่บนสติอย่างยิ่งยวด

แต่สิ่งที่ดูทำทนายสติปัญญายิ่งไปกว่านั้น ก็คือ การพยายามแสวงหาความเข้าใจให้ได้ว่าสิ่งเหล่านั้นหรือสถานการณ์เหล่านั้นเปลี่ยนแปลงไปทำไม ทุกอย่างกำลังเปลี่ยนแปลงเพื่อมุ่งเข้าสู่จุดไหน สหกรณ์ผู้มีจุดยืนอันมั่นคงในการยกระดับชีวิตมนุษย์ให้สูงกว่าวัตถุและเครื่องาน จำเป็นหรือไม่ต้องไล่กวาดไปตามทุกการเปลี่ยนแปลงนั้น การหันมองออกข้างนอก (Outward - oriented) แม้เป็นสิ่งจำเป็น แต่การหันมองเข้ามาข้างใน (Inward - oriented) ก็จำเป็นไม่แพ้กัน

ท้ายสุดแม้ว่าการสหกรณ์ไทยจะหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่จะต้องปรับตัวเปลี่ยนแปลงไปตามบางสถานการณ์ แต่สิ่งที่พึงสำเหนียกในหัวใจนักสหกรณ์ทั้งหลายก็คือ จะเปลี่ยนแปลงไปทำไม และเพื่อใคร

ในการนี้หากยังคงมีความเป็นสหกรณ์เหลืออยู่ในการสหกรณ์ไทย แน่แน่นอนว่าสันติสุขในมวลสมาชิกผู้เป็นมหาชน ผู้เป็นพลเมืองโลก ย่อมเป็นคำตอบสุดท้าย

เชิงอรรถ

- ¹ Blomqvist, Kai. 1998. Towards A Human - scientific Theory of Action on Co - operation. (On line). <http://www.wisc.edu/uwcc/ica/orgs/ica/pubs/review/ICA-Review-Vol-91-No-1.../towards.htm>. p.9
- ² ICA.1995. Review of International Co - operative. Vol.88 , No. 3, p.3
- ³ สันนิบาตสหกรณ์แห่งประเทศไทย. 2512. รายงานคณะกรรมการ องค์กรสัมพันธ์ภาพสหกรณ์ระหว่างประเทศ เรื่อง หลักสหกรณ์. โรงพิมพ์ไทยแบบเรียน. หน้า 8
- ⁴ Rhodes, Rita. 1996. The Role of Ideology and Organization in ICA's Survival between 1910 - 1950. (On line). <http://www.wisc.edu/uwcc/ica/orgs/ica/pubs/.../The-Role-of-Ideology-and-Organization-in1.htm>. p.2
- ⁵ ศยุมพร โยธาสมุทร. 2540.แนวคิดสหกรณ์ผู้ศตวรรษที่ 21. ภาควิชาสหกรณ์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.หน้า 11
- ⁶ Owen, Robert. cited in Birchall, Johnston.1994. Co-op : The People's Business. Manchester University Press. p.20
- ⁷ Ibid.,p.21
- ⁸ จุฑาทิพย์ อุมะวิชนี(แปล). วิวัฒนาการแห่งความคิดของมนุษย์ .จาก Huxley, Julian โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. หน้า 56 - 57
- ⁹ อุทัย ม่วงศรีเมืองดี (แปล).2541. " วิถุศตวรรษภูมิเอเชีย วิถุศตวรรษภูมิกระแสหลัก". เศรษฐศาสตร์ กระแสทวน. จาก Puntasen Apichai. The Asain Economic Crisis and The Crisis of Analtsis : Critical Analysis through Buddhist Economics.บริษัท เอ็ดดิสันเพรส โปรดักส์. หน้า 75
- ¹⁰ ต่างจากการศึกษาความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นโดยตัดช่วงมาเพียงในขณะหนึ่งของเวลา (Synchronic)
- ¹¹ อุทัย ม่วงศรีเมืองดี (แปล).2541. อ้างแล้ว. หน้า 67
- ¹² ปรีดี พนมยงค์ อ้างใน นักรทพิชัย นาถสุภา และ คณะ. 2541.ทฤษฎีและแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนชาวนา. บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).หน้า 244
- ¹³ ลิจิต ชีรเวทิน.2542.วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย.พิมพ์ครั้งที่ 7. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.หน้า 47
- ¹⁴ บัณฑกร อ่อนคำ (แปล).2527. บทเพลงศรีลังกามองสังคมไทย.รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์. หน้า 45
- ¹⁵ ศยุมพร โยธาสมุทร.2527. การกำเนิดของสหกรณ์ในประเทศไทย. ภาควิชาสหกรณ์ คณะเศรษฐศาสตร์ และบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.หน้า 6
- ¹⁶ พระยาสุริยานุวัดี อ้างใน ศยุมพร โยธาสมุทร.เพ็ญอ้าง. หน้า 5
- ¹⁷ เพ็ญอ้าง. หน้า 3 - 4
- ¹⁸ นักรทพิชัย นาถสุภา และ คณะ .2541. อ้างแล้ว. หน้า 241
- ¹⁹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช.2538. 100 ปี แห่งการปฏิรูประบอบราชการ - วิวัฒนาการของอำนาจรัฐและอำนาจการเมือง. บริษัท สุขุมและบุตร จำกัด. หน้า 2
- ²⁰ สุเทพ สุนทรเกสซ์.2540. มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์.สำนักพิมพ์เมืองโบราณ. หน้า 113
- ²¹ ไมเคิล ไรท์.2537. " วัฒนธรรมไทย คือ วิญญาณมนุษย์หรือเครื่องทรมาน". เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง วัฒนธรรมกับสังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง. มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. หน้า 12 - 13

- ²² อุทัย ม่วงศรีเมืองดี (แปล). อ่างแล้ว. หน้า 75
- ²³ อมรา พงศาพิชญ์. 2542. ความหลากหลายทางวัฒนธรรม : กระบวนทัศน์และบทบาทในประชาสังคม. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า 101
- ²⁴ สุเทพ สุนทรเกสัช .2540. อ่างแล้ว. หน้า 214 - 215
- ²⁵ Payne, Malcolm.1997. Modern Social Work Theory. 2nd ed. MACMILLAN PRESS Ltd. p.199
- ²⁶ Rhodes, Rita. 1996. Op.cit.p.9
- ²⁷ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ.2541. อ่างแล้ว. หน้า 13 - 17
- ²⁸ Foucault, Mitchel อ่างใน ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร์.2543. วาทกรรมการพัฒนา : อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณะ และความเป็นอื่น. พิมพ์ครั้งที่ 2. สำนักพิมพ์วิภาษา. หน้า 19 - 20
- ²⁹ สันนิบาตสหกรณ์แห่งประเทศไทย.2519. สารานุกรมสันนิบาตสหกรณ์ ฉบับพิเศษ. (ไม่ปรากฏที่พิมพ์). หน้า 51
- ³⁰ เพิ่งอ่าง. หน้า 2
- ³¹ Midgley, James.1997. Social Welfare in Global Context. SAGE Publications, Inc. p.21
- ³² Ibid., p.22
- ³³ Mlinar, Zdravko. อ่างใน สุพัตรา สุภาพ. 2541." โลกาภิวัตน์ ".รัฐศาสตร์ จุฬาฯ 50 ปี. คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า 6
- ³⁴ รังสรรค์ ณะพรพันธุ์.2539. ทิวทัศน์วัฒนธรรม.บริษัท สุขุมและบุตร จำกัด. หน้า 28
- ³⁵ Davis, Stan & Meyer, Christopher.1998. BLUR : The Speed of Change in The Connected Economy.Addison-Wesley Publishing Company. p.11-12
- ³⁶ Ibid.,p.10
- ³⁷ Hawken, Paul , Lovins, Amory & Lovins, L. Hunter. 1999. Natural Capitalism : Creating The Next Industrial Revolution. Hypercar, Inc. p. 4-9
- ³⁸ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์.2543. " ปัญหาการพัฒนายุคโลกภิวัตน์ ", วิถีใหม่แห่งการพัฒนา : วิถีวิทยาศาสตร์ สังคมไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3. โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า 33
- ³⁹ ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (บรรณาธิการ). 2544." คำประกาศแห่งยุคสมัย ". เศรษฐศาสตร์การเมือง (เพื่อชุมชน) 16 : น้ำมัน. บริษัทเอดิสันเพรส โปรดักส์ จำกัด.หน้า 35
- ⁴⁰ Payne, Malcom.1997. Op.cit. p.207
- ⁴¹ Huntington, Samuel. cited in Cohen, Robin & Kennedy, Paul.2000. op.cit.p.364
- ⁴² พระประชา ปสนนธมโม และคณะ (แปล). 2534. จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ เล่ม 1 จาก Capra, Fritjof. The Turning Point. พิมพ์ครั้งที่ 2. สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง. หน้า 17
- ⁴³ วีระ สมบูรณ์ (แปล). 2532. วิทยาศาสตร์ในสังคมเสรี จาก Feyerabend, Paul. Science in a Free Society. โครงการจัดพิมพ์คปไฟ. หน้า 20
- ⁴⁴ พระประชา ปสนนธมโม และคณะ (แปล).อ่างแล้ว. หน้า 87 - 91
- ⁴⁵ Ormerod, Paul.1999. Butterfly Economics : A New General Theory of Social and Economic Behaviour. p.150 - 151

⁴⁶ Lyotard cited in Bishop, R. 1996. " Postmodernism ". Encyclopedia of Cultural Anthropology. Henry Holt & Co.Inc.p.994

⁴⁷ Howe, David. 1994. " Modernity, Postmodernity and Social Work ". British Journal of Social Work. Vol. 24,p. 513 - 532

⁴⁸ Cohen, Robin & Kennedy, Paul. 2000. Global Sociology. MACMILLAN PRESS LTD.p.67

⁴⁹ Tucker,Jr.,Kenneth H.1998. Anthony Giddens and Modern Social Theory. SAGE Publications Ltd. p.143

⁵⁰ Giddens, Anthony.1995. Sociology. 2nd ed. Blackwell Publishers Ltd.p.281

>0<0<0<0<0<0<0<0<0<